

Ι Α Σ Ω Ν Δ Ε Ν Ο Ρ Ε Σ :
ΚΥΠΡΙΟΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ (c. 1510 - 1590)*

Ὁ Ἰάσων Δενόρες, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴν ἔκταση, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀπήχηση τοῦ δημοσιευμένου ἔργου του, εἶναι ἴσως ὁ σημαντικότερος Κύπριος λόγιος τοῦ 16ου αἰώνα. Ἀσφαλῶς εἶναι ὁ γνωστότερος. Εἶναι ὁ μόνος Κύπριος πού τὸ ὄνομά του μνημονεύεται σὲ ὅλες τὶς ἱστορίες τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Tiraboschi ὡς σήμερα, καὶ στὶς κυριότερες ἱστορίες τῆς κριτικῆς καὶ τῆς θεωρίας τῆς νεότερης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας. Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς ἐστιάζονται ἀποκλειστικὰ στὴ φιλολογικὴ διαμάχη του μὲ τὸν ποιητὴ τοῦ «Pastor Fido» Battista Guarini, καὶ οἱ περισσότερες εἶναι περιστασιακὲς καὶ ἐπιπόλαιες, καθὼς δὲν φαίνεται νὰ βασιζοῦνται σὲ σοβαρὴ μελέτη τοῦ ἔργου του. Ἀκραία περίπτωσις ἀποτελεῖ ὁ Ἰταλὸς Giuseppe Toffanin, πού ἀποκαλεῖ τὸν Δενόρες ἀέναν ἀπὸ τοὺς κενότερους ἀνιαροὺς ἀνθρώπους πού πέτυχαν ποτὲ νὰ ἐπιβιβάσουν τὸ ὄνομά τους στὸ πλοῖο τῆς ἱστορίας» (uno dei più vacui seccatori che mai sieno riusciti a imbarcare il loro nome sulla navicella della storia)¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη,

* Ἀνακοίνωσις στὸ Β' Διεθνὲς Κυπριολογικὸ Συνέδριον (1982).

1. Giuseppe Toffanin, *La fine dell'umanesimo*, Τορίνο 1920, σ. 143. Γενικά, ὅσα γράφει ὁ Toffanin γὰρ τὸ τμήμα τοῦ ἔργου τοῦ Δενόρες πού σχετίζεται μὲ τὸν Guarini (σσ. 142 - 155) χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ ἀσυνήθιστη καὶ ἀνάρμοστη βιαιότητα καὶ συνάμα ἀπὸ μιὰ ἀσυγχώρητη ἐπιπολαιότητα. Γράφει, λόγου χάριν (σσ. 143 - 144), ὅτι ὁ Δενόρες «Padovano di famiglia, egli era stato discepolo e fedel pappagallo dello Speroni: sospetto anzi che sia proprio lui quel Zaco d'un certo dialogo speroniano sulla storia. Perché bisogna sapere che il nostro Giasone, oltre e prima che De Nores, si chiamava Zaco; ma poi, fedele al gusto del fasto verbale professato nell' «Accademia degli Infiammati», egli aveva lasciato nella penna quel primo nome che sapeva, ahimè! di contado, e, per ragion di compenso, col pretesto della nascita, aveva aggiunto al già sonante De Nores il vaghissimo appellativo di Ciprius». Ὁ Δενόρες δὲν ἦταν, βέβαια, ἀπὸ τὴν Πάδοβα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Κύπρο καὶ εἶναι εὐλογο νὰ αὐτοαποκαλεῖται Κύπριος, οὔτε ὑπῆρξε ποτὲ μαθητὴς τοῦ Sperone Speroni (1500 - 1588), πού ἦταν ἀπλῶς φίλος καὶ συνθιασώτης του στὸν κύκλο τοῦ Τρύφωνα Gabriele. Καί, φυσικά, δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν Zaco Denores πού ἐμφανίζεται στὸν διάλογο τοῦ Speroni «Frammenti sopra l' Istoria». Ὁ Zaco αὐτὸς εἶναι πιθανότατα ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰάσονα, τρίτος κόμης τῆς Τρίπολης (βλ. παρακάτω, σ. 5).

ένας από τους ὀλιγάριθμους σύγχρονους μελετητὲς ποὺ ἐντρύφησαν στὰ βιβλία τοῦ Δενόρες, ὁ Ἀμερικανὸς Bernard Weinberg, ἀφιερώνει στὸ θεωρητικὸ καὶ φιλολογικὸ ἔργο τοῦ Κύπριου λογίου πάνω ἀπὸ πενήντα σελίδες τοῦ κλασικοῦ ἔργου του γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγέννησης¹. Ὁ Weinberg περιορίζεται σὲ συνοπτικὴ ἀνάλυση μερικῶν μόνο ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Δενόρες, ὅσων ἀναφέρονται στὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ρητορικῆς, καὶ δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του, οὔτε γιὰ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του. Ὡς σήμερα δὲν ἔχει γραφεῖ καμιὰ μελέτη ὅπου νὰ παρουσιάζεται συνολικὰ ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Δενόρες, μὲ μιὰ μοναδικὴ ἐξαίρεση, τοῦ Ἀμερικανοῦ Francis E. Budd, ποὺ πρὶν ἀπὸ μισὸν αἰῶνα καὶ παραπάνω δημοσίευσε ἓνα σύντομο ἄρθρο γι' αὐτόν, χωρὶς ἰδιαίτερες ἀξιώσεις². Φυσικὰ, ἡ κατάσταση στὸ χῶρο τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας δὲν εἶναι καλύτερη. Ὅσοι ἀσχολήθηκαν περιστασιακὰ μὲ τὸν Κύπριο λόγιο στηρίζονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ σημείωμα ποὺ τοῦ ἀφιερώνει ὁ Σάθας (ποὺ μὲ τὴ σειρά του στηρίζεται κυρίως στὸν Νικόλαο Κομνηνὸ Παπαδόπουλο)³, καθὼς καὶ στίς περιγραφὰς τῶν βιβλίων τοῦ Δενόρες ποὺ περιλαμβάνονται στὴν «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» τοῦ Legrand⁴. Σκοπὸς τοῦ μελετήματος αὐτοῦ εἶναι μιὰ πρώτη

1. Bernard Weinberg, *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, The University of Chicago Press, 1961, τ. I, σσ. 26 - 28, 55 - 56, 128 - 129, 204 - 205, 316 - 319, 427 - 429, 621 - 626, τ. II, σσ. 672 - 676, 678 - 679, 786 - 790, 900 - 901, 1051 - 1052, 1075 - 1085, 1088 - 1089, 1094 - 1095 καὶ passim. Βλ. ἐπίσης Girolamo Ghilini, *Teatro d' huomini letterati*, τ. I, Βενετία 1647, σσ. 70 - 71· Jean Pierre Nicéron, *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la République des lettres avec un catalogue raisonné de leurs ouvrages*, τ. XL, Παρίσι 1739, σσ. 255 - 260· Mario Emilio Cosenza, *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists and of the World of Classical Scholarship in Italy, 1300 - 1800*, Βοστώνη 1962, τ. 1, σσ. 2489 - 2490, τ. 5, σσ. 1264 - 1265, καὶ τὴ νεότερη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Δενόρες ὡς ἀριστοτελιστὴ θεωρητικὸ: Charles H. Lohr, *Renaissance Latin Aristotle Commentaries: Authors N - Ph*, *Renaissance Quarterly*, τ. XXXII (1979), σ. 541.

2. Francis E. Budd, A Minor Italian Critic of the Sixteenth Century: Jason Denores, *Modern Language Review*, τ. XXII (1927), σσ. 421 - 434.

3. Κωνσταντίνου Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γραμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453 - 1821)*, ἐν Ἀθήναις 1868, σσ. 197 - 198.

4. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τ. 4, Παρίσι 1906, σσ. 40 - 41, 171, 190, 211, 215, 241, 267 - 268, 284, 291 - 292, 295, 309 - 310, 321, 344. Βλ. σημειώματα γιὰ τὸν Δενόρες: Ἰωάννη Ἀ. Γ. Συκουτρῆ, "Ἐκθεσις τῆς κριτικῆς ἐπιτροπείας τοῦ Ἀ' φιλολογικοῦ διαγωνισμοῦ τῆς Α. Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ.κ. Κυρίλλου Βασιλείου τοῦ ἀπὸ Κερυνείας. Ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν Κύπρῳ ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως μέχρι τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς (1571 - 1878)", ἐν Λευκωσίᾳ 1924,

συγκέντρωση τῶν βιογραφικῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸν Δενόρες καὶ μιὰ παρουσίαση, σὲ πολὺ γενικὲς γραμμές, τῶν ἀπόψεών του γιὰ τὴ δραματουργία τῆς ἐποχῆς του, ἀφοῦ γι' αὐτὲς κυρίως ἔγινε γνωστός.

Ὁ Ἰάσων Δενόρες δὲν ἦταν, βέβαια, οὔτε Ἕλληνας, ὅπως τὸν θεωρεῖ ὁ Σάθας, οὔτε Ἰταλός, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Büdd. Ἄν θέλαμε νὰ τοῦ δώσουμε ὅπωςδῆποτε κάποια ἐθνικὴ ταυτότητα, θὰ λέγαμε ὅτι ἦταν Κύπριος καθολικὸς «φραγκικῆς» καταγωγῆς, δίγλωσσος (ἐλληνόφωνος καὶ ἰταλόφωνος) καὶ πιστὸς ὑπῆκοος τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας¹. Ὁ ἴδιος ἔζησε ἓνα πολὺ μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του στὴν Κύπρο, εἶχε συναίσθηση τῆς καταγωγῆς του καὶ ἦταν ιδιαίτερα ὑπερήφανος γι' αὐτήν. Ἡ οἰκογένεια τῶν Δενόρες μαρτυρεῖται στὴν Κύπρο ἀπὸ τὶς ἀρχές κιάλας τοῦ 13ου αἰώνα. Γαλλικῆς καταγωγῆς κατὰ τὸν Lusignan, ἀγγλικῆς κατὰ τὸν Du Cange, σωστότερα ἴσως ἀγγλονορμανδικῆς, οἱ Δενόρες ὑπῆρξαν ἀπὸ τὶς σημαντικότερες καὶ πλουσιότερες ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες τῆς Κύπρου, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς φραγκοκρατίας καὶ τῆς βενετοκρατίας². Φυσικὰ, εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνει

σσ. 100 - 106· Λοῖζου Φιλίππου, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571 - 1878)*, τ. Β', ἐν Λευκωσίᾳ 1930, σσ. 27 - 31· Κωνσταντῖνου Π. Κύρρη, *Cypriote Scholars in Venice in the XVI and XVII Centuries with Some Notes on the Cypriote Community in Venice and Other Cypriote Scholars who lived in Rome and the Rest of Italy in the Same Period*, Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ ἐξωτερικόν. *Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neuere Zeit*, herausgegeben von Johannes Irmischer und Marika Mineemi (Berliner Byzantinische Arbeiten, Band 40), Βερολίνο 1968, σσ. 191, 206, 241· Ἀριστείδη Π. Σπεργέλλη, *Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ.*, Ἀθήνα 1970, σσ. 99 - 100.

1. Ἐνα τουλάχιστο μέλος τῆς οἰκογένειας, ὁ Ἱερώνυμος, μαθητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης (1582) καὶ ἴσως συγγενὴς τοῦ Ἰάσωνα, χαρακτηρίζεται ὡς «Italogreco» (Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλῆ, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του (1576 - 1700)* (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 32), Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 285 - 286).

2. Βλ. Charles Du Cange, *Les familles d' Outre Mer*, publiées par M. E. - G. Rey, Παρίσι 1869 (ἀνατύπωση 1971), σσ. 492 - 493, 572 - 580. Ἀναφέρεται ὅτι μέλη τῆς οἰκογένειας παρέμειναν στὴν Κύπρο καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατία καὶ οἱ ἀπόγονοί τους ἔχουν σήμερα τὸ ἐπώνυμο Καλημέρης (βλ. C. Du Cange, *ὁ.π.*, σ. 579· Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τ. ΠΙ, Cambridge 1972, σ. 621 σημ. 4). Εἶναι πράγματι γνωστὸ ὅτι τὸν 17ο αἰώνα ἔγιναν ἐπιγαμίαι ἀνάμεσα στὶς οἰκογένειες Καλημέρα καὶ Δενόρες (βλ. π.χ. Κ. Π. Κύρρη, *ὁ.π.*, σσ. 246, 265, καὶ Ζ. Ν. Τσιρπανλῆ, *ὁ.π.*, σσ. 579 - 581, 625, 725). Ἡ οἰκογένεια Καλημέρα ἦταν γνωστὴ καὶ ὡς Καλημέρα - Κωνσταντζα, ἐξαιτίας τῶν ἐπιγαμιῶν της μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια Costanzo τῆς Κύπρου (βλ. π.χ. Ζ. Ν. Τσιρπανλῆ, *ὁ.π.*, σσ. 193, 526, 579 - 581, 584, 625, 725), ποὺ εἶχε συγγενικοὺς δεσμοὺς μὲ τοὺς Δενόρες ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα (βλ. π.χ. Filippo M. Pontani, *Il greco di Gianfrancesco Mussato peritoso umanista*, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi (Miscellanea Agostino Perusi)*, τ. 1(1981), σ. 149).

ἐδῶ λόγος γιὰ τὰ πολλὰ μέλη τῆς οἰκογένειας πού ἔπαιξαν ἡγετικό ρόλο ἢ εἶχαν ἐνεργό συμμετοχή στὰ γεγονότα τῆς πολυκύμαντης ἱστορίας τῆς Κύπρου ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκικῆς κατάκτησης. Μιὰ ἀπλὴ ἀναδίφηση τῶν ἔργων τοῦ Στεφάνου Lusignan, τοῦ Louis de Mas-Latrie καὶ τοῦ Sir George Hill ἀρκεῖ γιὰ νὰ δείξει ὅτι ἡ ἱστορία τῆς οἰκογένειας Δενόρες συνδέεται στενὰ μὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου. Θὰ περιοριστοῦμε, μὲ κάθε συντομία, στὸν κλάδο τῆς οἰκογένειας τοῦ Ίάσονα.

Γιὰ τὴν οἰκογένειά του μιᾶ ὁ ἴδιος διεξοδικά, μὲ μεγάλη ὑπερηφάνεια, στὸ ἔργο του «Apologia contra l' auctor del Verrato»¹, πού ἦταν ἡ ἀπάντησή του σὲ ὅσα σχετλιαστικά καὶ πικρότατα ἔγραψε ἐναντίον του ὁ Guarini (στὴν περιβόητη αὐτὴ διαμάχη θὰ ἐπανέλθουμε παρακάτω). «Στὴν Κύπρο», γράφει ὁ Ίάσων, «ὅλες σχεδὸν οἱ οἰκογένειες, καὶ οἱ πὺ εὐγενεῖς, εἶχαν ἓνα μόνο φέουδο, ἢ δική μου ὅμως εἶχε ἑπτὰ» (essendo in quel Regno quasi in ogni famiglia delle più nobili un sol feudo, nella sua n' erano sette)². Τὰ τρία ἀνῆκαν στὸν παπὸν τοῦ Zaco de Nores, καὶ τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ πέρασε στὴν κατοχὴ τοῦ πατέρα τοῦ Ίάσονα Πέτρου. Ἡ σύζυγος τοῦ Zaco, γιὰ τὸν τοῦ Ίάσονα, ἦταν ἀδελφὴ τοῦ Λουδοβίκου Podocataro, τοῦ γνωστοῦ Κύπριου γιατροῦ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Η' καὶ φίλου καὶ γραμματέα τοῦ καρδινάλιου Rodrigo Borgia (μετέπειτα πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ ζ'), πού τὸν ὀνόμασε ἀργότερα (1500) καρδινάλιο. Ὁ Podocataro, πού συνήθως ἀναφέρεται ὡς Ἐλληνας, ἦταν πρόσωπο σημαντικὸ καὶ σεβάσμιμο στὴν ἀναγεννησιακὴ Ρώμη τοῦ τέλους τοῦ 15ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰώνα³, (in quel corrotto secolo), ὅπως γράφει ὁ Ίάσων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πέτρο, ὁ Zaco εἶχε κι ἓνα δεύτερο γιό, τὸν Ἰωάννη, πρόσωπο ἐπίσημο, πού ὀρίστηκε ἀπὸ τὴ Βενετία πρόεδρος (fra loro il principalissimo) τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς πού ἀνέλαβε νὰ κωδικοποιήσει καὶ νὰ μεταφράσει στὰ ἰταλικά τὶς Ἀσσίζες καὶ τοὺς ἄλλους νόμους τῆς Κύπρου⁴— «νέον Σόλωνα καὶ Λυκοῦργο»

1. Ἡ «Apologia» πρωτοδημοσιεύθηκε τὸ 1590 (βλ. É. Legrand, ὁ.π., σ. 309) καὶ ἔκτοτε ἀνατυπώθηκε ἀρκετὲς φορὲς μαζί μὲ τὰ ἀντίστοιχα κείμενα τοῦ Guarini. Χρησιμοποιοῦ τὴν ἔκδοση: *La Idropica. Commedia del Cavalier Battista Guarini*, in Verona MDCCXXXIV, per Giovanni Albuto Tunnermani libraio, σσ. 309 - 375, ἰδιαιτέρως σσ. 325 - 331.

2. *Apologia*, σ. 327.

3. Βλ. π.χ. Michael Mallett, *The Borgias. The Rise and Fall of a Renaissance Dynasty*, Λονδίνο 1972, σσ. 93, 94, 106 - 107.

4. Οἱ ἄλλοι δύο ἦταν ὁ Φραγκίσκος Attar καὶ ὁ Alvisè Corner. Τὸ ἔργο τους τυπώθηκε τὸ 1535 στὴ Βενετία (βλ. Gaetano Cozzi, *La politica del diritto nella Repubblica di Venezia*, στὸν τόμο *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV - XVIII)*, a cura di Gaetano Cozzi, Ρώμη 1980, σσ. 41 - 42, καὶ C. Du Cange, ὁ.π., σ. 492). Ὁ Ἰωάννης Δενόρες εἶχε ταξιδέψει καὶ τὸ 1521 στὴ Βενετία ὡς ἀπεσταλμένος

τὸν ἀποκαλεῖ ὁ ἀνεψιὸς του. Τὸ ἔργο τέλειωσε τὸ 1531 καὶ ὁ Ἰωάννης στάλθηκε ὡς πρεσβευτῆς τῶν εὐγενῶν τοῦ νησιοῦ στὴ Βενετία, γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσει. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἰάσων, τότε τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ κόμη τῆς Τρίπολης «ἐξαιτίας τῆς ἐξοχῆς εὐγλωττίας, τῆς σύνεσης καὶ τῆς ἀρετῆς του», τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι, ὅπως γράφει ὁ Du Cange, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἀγόρασε τὸν τίτλο αὐτόν, ποὺ ἔκτοτε διατηρήθηκε στὴν οἰκογένειά του ἐπὶ τέσσερις τουλάχιστο γενεές¹. Ὁ πρωτότοκος γιὸς τοῦ Ἰωάννη Λουδοβίκος (Alvise), δεῦτερος κόμης τῆς Τρίπολης, διορίστηκε λίγο ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀρχηγὸς στρατιωτικοῦ σώματος ἑκατὸ εὐγενῶν² καὶ γενικὸς ἀρχηγὸς τῆς πολιτοφυλακῆς τοῦ νησιοῦ (eletto eziandio in sospetto di guerra per la sua gran fedeltà governator Generale di tutta la milizia)³. Ἀνάλογο ἀξίωμα ἔλαβε καὶ ὁ πρωτότοκος γιὸς τοῦ Λουδοβίκου Ἰάκωβος (Zaco), τρίτος κόμης τῆς Τρίπολης, ποὺ τοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὴ Βενετία ἡ ἀρχηγία σώματος ἑβδομήντα ἀνδρῶν στὴν Ἰταλία, καὶ τὶς παραμονὲς τοῦ μοιραίου γιὰ τὴν Κύπρο βενετοτουρκικοῦ πολέμου ἡ ἀρχηγία τοῦ πυροβολικοῦ στὸ νησί (l' Illustrissima Reppublica di Venezia ultimamente ha conferito una nuova condotta di settanta uomini d' arme in queste parti, e finalmente il generalato dell' artiglieria in quell' Isola)⁴. Ὁ Ἰάσων γράφει γι' αὐτὸν ὅτι ἦταν πρόσωπο μὲ αἴγλη, μεγαλοπρέπεια καὶ κύρος σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἰταλία, καὶ ἰδιαίτερα στὴν αὐτὴ τῆς Φερράρας, στὸ περιβάλλον τοῦ καρδινάλιου Ἰππολύτου d' Este (γιοῦ τῆς Λουκρητίας Borgia καὶ δημιουργοῦ τῆς περιφημῆς villa d' Este στὸ Tivoli) καὶ τοῦ Δούκα τῆς Φερράρας (πιθανότατα τοῦ Ἀλφόνσου τοῦ Β' (1559 - 1597), ἀνεψιοῦ τοῦ Ἰππολύτου). Οἱ ὑψηλὲς αὐτὲς γνωριμίες πιθανότατα σημαίνουν ὅτι ὁ Ἰάκωβος Δενόρες σπούδασε ἢ ἔμεινε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα στὴ Φερράρα, κι ἐκεῖ ἦ στὴν Πάδοβα θὰ γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸν Sperone Speroni, ποὺ τὸν ἀναφέρει σὲ διάλογό του⁵. Οἱ σχέσεις μελῶν τῆς οἰκογένειας Δενόρες

τῶν Κυπρίων (Γεωργίου Σ. Πλουμίδη, *Οἱ βενετοκρατούμενες ἑλληνικὲς χῶρες μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1503 - 1537)*, Ἰωάννινα 1974, σ. 50).

1. C. Du Cange, *δ.π.*, σσ. 492 - 493. Ὁ Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπουλος (Nicolai Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τ. I, Βενετία 1726, σ. 332) γράφει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν Τρίπολη τῆς Συρίας. Θὰ ἦταν ὅμως περίεργο ἡ Βενετία νὰ ἀπενέμει τίτλους σὲ ἐδάφη ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτειά της. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ Τρίκωμον τῆς Καρπασίας, ἀφοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἡ κομητεία περιελάμβανε χωριὰ καὶ κτήματα (C. Du Cange, *δ.π.*, σ. 492).

2. C. Du Cange, *δ.π.*, σ. 492.

3. *Apologia*, σσ. 327 - 328.

4. *Apologia*, σ. 328.

5. Βλ. σ. 1, σημ. 1. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι κατευθεῖαν ἀπόγονος τοῦ Ἰακώβου Δενόρες εἶναι ὁ κυπριακῆς καταγωγῆς γνωστότατος Ἰταλὸς ἱστορικὸς Ἑρρίκος Κατερῖνος Davila

μέ τή Φερράρα ἐξηγοῦν ἕως καί τούς δεσμούς τοῦ Ίάσωνα μέ τή σημαντική αὐτή ἀναγεννησιακή πόλη τῆς Ἰταλίας, καί ἕως καί τή γνωριμία του μέ τὸ ἔργο τοῦ Φερραρέζου Guarini. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰακώβος καί οἱ ἀδελφοί του σκοτώθηκαν πολεμώντας τούς Τούρκους στήν ἄλωση τῆς Λευκωσίας (1570) καί ὅτι ἡ σύζυγός του, τὸ γένος Podocatara, πνίγηκε στή θάλασσα καθὼς μεταφερόταν αἰχμάλωτη στήν Κωνσταντινούπολη¹. Ὡστόσο, ὁ Ίάσων, πού μέ ιδιαίτερη ἐπιμέλεια προβάλλει τὰ κατορθώματα τῶν συγγενῶν του, δέν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὸν ἡρωϊκὸ θάνατο τῶν ἀνεψιῶν του. Πάντως ἕνας τουλάχιστο ἀδελφὸς τοῦ Ἰακώβου εἶναι βέβαιο ὅτι ἐπέζησε, ὁ Καῖσαρ Δενόρες, ἀρχιδιάκονος Πάφου καί διδάκτωρ ἀμφοτέρων τῶν δικαίων, πού τὸ 1573 διορίστηκε ἀπὸ τὸν πάπα Γρηγόριο τὸν ΙΓ' ἐπίσκοπος τοῦ Parenzo στήν Ἰστρία², ὅπου παρέμεινε ὡς τὸ θάνατό του (1597). Ὁ ἴδιος πάπας, ἄρα μετὰ τὸ 1572, ἀπένειμε σὲ δυὸ ἀνεψιοὺς τοῦ Ἰακώβου, γιου ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῶν του, ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα στήν Πάδοβα, στὸν ἕναν τὸ ἀξίωμα τοῦ πριμικηρίου καί στὸν ἄλλο (πού ἦταν πιθανότατα ὁ Λουδοβίκος, τέταρτος κόμης τῆς Τρίπολης) τοῦ κανονικοῦ³. Ζοῦσαν δηλαδὴ καί οἱ δυὸ στήν Πάδοβα τὴν ἐποχὴ πού δίδασκε ἐκεῖ ὁ Ίάσων. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ καθολικὴ οἰκογένεια τῶν Δενόρες, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἕως τοῦ καρδινάλιου Podocatara, εἶχε ἰσχυροὺς προστάτες στήν Ρώμη, πού κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 16ου αἰώνα εὐνόησαν ὀρισμένα μέλη τῆς με σημαντικὰ καί προσοδοφόρα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καί προνόμια. Οἱ Δενόρες ὅμως εἶχαν ἰσχυροὺς προστάτες καί στή Βενετία. Ὁ Ίάσων ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ παπὸς του, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας του, διδάκτωρ (τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας ἕως)

(1576 - 1631), ὁ συγγραφέας τῆς «Storia delle guerre civili di Francia». Ἡ κόρη τοῦ Ἰακώβου Μαργαρίτα εἶχε παντρευτεῖ σὲ δεύτερο γάμο τὸν ἐπίσης Κύπριο Φραγκίσκο Davila. Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου ὁ γιὸς τους Ἀντώνιος κατέφυγε στήν Ἰσπανία, ἀλλὰ ἐπέστρεψε ὕστερα ἀπὸ λίγο στήν Ἰταλία καί ἐγκαταστάθηκε στήν Πάδοβα, ὅπου γεννήθηκε ὁ γιὸς του Ἑρρίκος Κατερίνος (Luciano Scarabelli (βλ. σ. 15, σημ. 2), σ. XXVII).

1. C. Du Cange, *ἑ.π.*, σ. 492. Μιὰ ἀπὸ τὶς αἰχμάλωτες ἀνεψιὲς τοῦ Ἰακώβου ἔγινε σύζυγος τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Γ'. Βλ. καί Wipertus H. Rudt de Collenberg, *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, τ. XI (1981-1982), σσ. 52-53, πού ἐτοιμάζει εἰδικὴ μελέτη γιὰ τούς Δενόρες τῆς Κύπρου.

2. *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, volumen tertium, saeculum XVI ab anno 1503 complectens, inchoavit Guilelmus van Gulik, absolvit Conradus Eubel, editio altera, quam curavit Ludovicus Schmitz - Kallenberg, Monasterii MDCCCXXIII, σ. 270. Ὁ Καῖσαρ Δενόρες ὀρίστηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν πάπα visitatore apostolico στήν Κρήτη (προφανῶς ἐπειδὴ γνώριζε ἑλληνικά), οἱ βενετικὲς ὅμως ἀρχὲς ματαίωσαν τὴν ἐπίσκεψή του, γιὰ νὰ μὴν δέξουν τὶς σχέσεις Καθολικῶν καί Ὀρθόδοξων στήν Κρήτη (βλ. Aldo Stella, *Chiesa e stato nelle relazioni dei nunzi pontifici a Venezia. Ricerche sul giurisdizionalismo veneziano dal XVI al XVIII secolo* (Studi e Testi 239), Città del Vaticano 1964, σ. 310).

3. *Apologia*, σ. 328, καί C. Du Cange, *ἑ.π.*, σ. 493, ὅπου ὅμως ὁ Λουδοβίκος ἐμφανίζεται ὡς ἀπόγονος τοῦ Ίάσωνα.

καὶ ἱππότης Ἰωάννης Strambali, πού ἀπέκτησε ἀπὸ τὸ γάμο του μὲ τὴν κόρη τοῦ Giovanperes Fabrices τὴν ἐπαρχία τῆς Καρπασίας, εἶχε πρωτοστατήσει στὴν ἐκχώρηση τῆς Κύπρου στοὺς Βενετούς (fosse quel che venisse a consecrar tutto quel Reame a nome di quella patria all' Illustrissimo Dominio di Venezia). «Κανείς ἄλλος εὐγενής», γράφει, «σὲ ὀλόκληρη τὴν Κύπρο δὲν ἔχει περισσότερες καὶ στενότερες συγγένειες μὲ τὴν ἀριστοκρατία τῆς Βενετίας ἀπ' ὅσες ἔχει ὁ Ἰάσων Δενόρες». «Ὅπως βεβαιώνει, τέσσερις ἀνεψιές του (quattro sue nepoti, figliuole di sorelle) εἶχαν παντρευτεῖ Βενετούς πατρικίους, πού ἀνῆκαν στὶς οἰκογένειες Da Mosto, Bembo, Memmo καὶ Giustiniano, ἐνῶ ἴδιος, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας του (πού δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομά της, ἀλλὰ ἦταν, ὅπως φαίνεται, κόρη Βενετοῦ πατρικίου), συγγένευε μὲ τὶς οἰκογένειες Pesaro, Querini, Nani καὶ Canal¹.

Ὁ Ἰάσων Δενόρες γεννήθηκε στὴ Λευκωσία, ἡ χρονολογία ὅμως τῆς γέννησής του εἶναι ἀμφίβολη. Ὁ μόνος πού παραθέτει κάποια συγκεκριμένα στοιχεῖα εἶναι ὁ Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπουλος, πού ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰάσων πέθανε στὴν Πάδοβα σὲ ἡλικία μεγαλύτερη τῶν 80 ἐτῶν (major octogenario)². Παρόλο πού ὁ Παπαδόπουλος εἶναι περιβόητος γιὰ τὴν ἀναξιόπιστία του, στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν πρέπει ἴσως νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του, πού πιθανότατα προέρχονται ἀπὸ ἔρευνα στὸ ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας καί, τὸ κυριότερο, δὲν ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κύπριου λογίου. Συνεπῶς, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Ἰάσων γεννήθηκε τὸ 1510 ἢ λίγο νωρίτερα³. Τὶς σπουδές του, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας πιθανότατα (ex Oriente Patavium venit causa studiorum, quae feliciter emensus Philosophiae doctor remeavit in patriam, γράφει ὁ Παπαδόπουλος)⁴, θὰ τὶς πραγματοποιήσε στὴν περίοδο 1530 - 1535. Ἀπὸ τὸ 1537 καθηγητὴς τῆς δεύτερης ἑδρας τῆς artis notariae στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας ἦταν ὁ μεγαλύτερος, ὅπως φαίνεται, ἀδελφὸς τοῦ Ἰάσωνα Calcerando⁵. Στὴ διάρκεια τῶν

1. *Apologia*, σ. 328.

2. N. C. Papadopoli, *δ.π.*, σσ. 332 - 333.

3. Καὶ στὴν *Apologia* (σ. 328), πού τυπώθηκε τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (1590), χαρακτηρίζει τὰ γραφόμενα τοῦ Guarini «proco convenienti... alla mia età». Ὁ F. E. Budd, *δ.π.*, σ. 421 καὶ ὁ C. H. Lohr, *δ.π.*, σ. 541, τοποθετοῦν τὴ γέννηση τοῦ Δενόρες γύρω στὰ 1530, ἀποψη ἐντελῶς ἀστήριχτη.

4. Δὲν ἔχουν σωθεῖ πληροφορίες γιὰ τὴ φοίτηση ἢ τὴν ἀποφοίτησή του στὶς πράξεις πού δημοσίευσε ἡ Elda Martellozzo Forin, *Acta graduum academicorum ab anno 1500 ad annum 1550*, τ. 1-3, Πάδοβα 1969 - 1971, ἀλλὰ οἱ πράξεις αὐτὲς σώζονται ἀποσπασματικά. Ἀντίθετα, σώζονται πληροφορίες γιὰ τὶς σπουδές τῶν ἀνεψιῶν του Φραγκίσκου (filius comitis Tripolis) (1550) καὶ Καίσαρα (βλ. 6, σημ. 2) (1572) (Γ.Σ. Πλουμίδη, *δ.π.*, σσ. 128 - 129).

5. Jacobi Facciolati, *Fasti Gymnasii Patavini*, Πάδοβα 1757, τ. II, σ. 194.

σπουδῶν του στὴν Πάδοβα πρέπει νὰ γνωρίστηκε μὲ λογίους τοῦ Veneto, ὅπως τὸν Τρύφωνα Gabriele (c. 1470 - 1549) καὶ τὸν γιὸ τοῦ Ἄλδου Παῦλο Μανούτιο (1512 - 1574). Ὁ πρῶτος, πλούσιος εὐπατρίδης καὶ γνωστότατος λόγιος τῆς ἐποχῆς, εἶχε σχηματίσει γύρω του ἕναν κύκλο μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν καὶ εἶχε σχέσεις μὲ τοὺς διασημότερους διανοουμένους καὶ λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς (Bembo, Ariosto, Aretino κ.ἄ.). Βαθὺς γνώστης τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς λατινικῆς καὶ ἰταλικῆς λογοτεχνίας, ἄσκησε στὴν ἐποχὴ του μιὰ ἐπίδραση πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' ὅση θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὸ μικρὸ σὲ ἕκταση ἔργο του¹. Ὁ Ίάσων ἐκφράζεται γιὰ τὸν Gabriele μὲ μεγάλο σεβασμὸ καὶ ἀγάπη (cui ego tantum deberem quantum non modo verbis explicarem... illius doctrinam, tanquam sitientes ad fontem, veniebamus, ut optimam et ad percipiendas literas et ad recte vivendum rationem ex illius sermonibus hauriremus... illius consuetudine atque doctrina praeter caeteros fruerer; fuit enim in illo sene, quod in ea aetate rarissimum est, summa suavitas singulari cum gravitate coniuncta)². Ἀναφέρει μάλιστα ὅτι ὁ Gabriele καταδέχτηκε νὰ μείνει στὸ σπίτι του (προφανῶς στὴν Πάδοβα) ἀρκετοὺς μῆνες, τιμῆ, ὅπως γράφει, πολὺ μεγάλη, ποὺ θὰ τὴ ζήλευαν «ἀκόμη καὶ ἡγεμόνες καὶ καρδινάλιου»³. Ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ίάσων στὸ πρῶτο βιβλίο του (1553) δημοσίευσε ἐρμηνευτικὲς παρατηρήσεις στὴν «Ars Poetica» τοῦ Ὀρατίου, ποὺ, ὅπως λέει, προέρχονται «ex quotidianis Tryphonis Cabriellii sermonibus», καθὼς καὶ τὸ κοσμολογικὸ ἔργο τοῦ Gabriele «De spherica ratione», ποὺ θὰ τὸ ξανατυπώσει ἀργότερα δυὸ φορές, σὲ ἰταλικὴ μετάφραση, μαζὶ μὲ δικὰ του ἔργα (1582, 1589)⁴. Γράφει ἐπίσης ὅτι ὁ Παῦλος Μανούτιος τὸν ἀναφέρει τιμητικὰ στὰ βιβλία του (mi nomina nelle sue composizioni con ogni onorato testimonio di dottrina, e di bontà)⁵, καὶ πράγματι ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι οἱ σχέσεις τους ἦταν ἀριστες⁶.

1. Βλ. γι' αὐτὸν Emanuele Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, τ. 3, Βενετία 1830, σσ. 208 - 223.

2. *In Epistolam Q. Horatii Flacci de Arte Poetica* κ.λ., Βενετία 1553, σ. 2. Βλ. τὸν πλήρη τίτλο στοῦ É. Legrand, *δ.π.*, σσ. 40 - 41, καὶ τὴν ἀνάλυση τοῦ B. Weinberg, *δ.π.*, τ. I, σσ. 55 - 56, 128 - 129, 427 - 429, τ. II, σ. 957. Δυσεξήγητη εἶναι ἡ πληροφορία ποὺ παραθέτει ὁ Ίάσων στὴν «Apologia» (1590)(σ.353), ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες τοῦ Ὀρατίου ἀπὸ τὸν Gabriele χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1550 (così l' intese... Trifone Gabriele e così me lo interpretò già quaranta anni sono). Ὁ Gabriele ἕμωσ εἶχε πεθάνει στίς 20 Ὀκτωβρίου 1549 (E. A. Cicogna, *δ.π.*, σ. 213). Μᾶλλον πρόκειται γιὰ lapsus memoriae.

3. *Apologia*, σ. 329.

4. E. A. Cicogna, *δ.π.*, σ. 215 καὶ É. Legrand, *δ.π.*, σσ. 40 - 41, 241, 295.

5. *Apologia*, σ. 329.

6. Βλ. π.χ. Ester Pastorello, *L' epistolario manuziano. Inventario cronologico - analitico, 1483 - 1597*, Βενετία - Ρώμη 1957, σ. 241.

Ὁ Ἰάσων μετὰ τὶς σπουδές του στὴν Πάδοβα καὶ τὴ μαθητεία του κοντὰ στὸν Gabriele ἐπέστρεψε στὴν Κύπρο, ἄγνωστο ἀκριβῶς πότε. Στὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Κύπρο, πρὶν ἀπὸ τὴ δευτέρη(;) ἐπιστροφή του στὴν Ἰταλία, χρονολογοῦνται χωρὶς ἄλλο τὰ ἀνέκδοτα κείμενά του ποὺ σώζονται στὸ χειρόγραφο Palatinus 260 τῆς Παλατινῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πάρμας, ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλα περιλαμβάνονται καὶ ἑλληνικά ἐπιγράμματα, τὰ μοναδικὰ κείμενα ποὺ γνωρίζουμε ὅτι ἔγραψε ὁ Δενόρες στὰ ἑλληνικά¹. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ περιλαμβάνει ἐπίσης λατινικά ἐπιγράμματα, ἐκτενέστερα ποιήματα καὶ λόγους τοῦ Ἰάσονα, καθὼς κι ἕναν λόγο πρὸς τιμὴν του (In laudem Jasonis oratio apud Cyprium Archiepiscopum habita), γραμμένον ἀπὸ κάποιον Ἰωάννη Bal (ἴσως Balbi). Τὸ ἐκπληκτικότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἀνάμεσα στὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ Ἰάσονα, ποὺ ἀργότερα θὰ γίνεῖ ὁ σφοδρότερος πολέμιος τοῦ ποιμενικοῦ δράματος, περιλαμβάνεται καὶ μιὰ ποιμενικὴ («ἐκλογή») γραμμένη λατινικά (Egloga prima a me facta, interlocutores Tityrus, Melibeus et Amarilis, Jason Deno(res))². Ἡ μοναδικὴ χρονολογία ποὺ μνημονεύεται στὸ χειρόγραφο εἶναι τὸ ἔτος 1539³, καὶ ἀσφαλῶς τὰ κείμενα ποὺ περιλαμβάνει δὲν πρέπει νὰ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτή. Ἡ ζωὴ τοῦ ἐπαρχιώτη λογίου, σὲ ἕνα περιβάλλον ποὺ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐκτιμήσει στὸ ἀκέραιο τὴν κλασικὴ του παιδεία, πρέπει νὰ πιστέψουμε ὅτι δὲν θὰ ἱκανοποιούσε καθόλου τὸν Ἰάσονα. Τὸ ταξίδι ὅμως στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὴ μακρινὴ Κύπρο ἦταν μιὰ ὀλόκληρη περιπέτεια, καὶ δὲν ξέρομε πόσες φορὲς ὁ Ἰάσων ἀποφάσισε νὰ τὸ ἐπιχειρήσει. Τὸ 1549, ὅταν πέθανε ὁ Gabriele, ὁ Ἰάσων βρισκόταν στὴν Κύπρο⁴. Πότε ἐπέστρεψε στὴν Ἰταλία δὲν εἶναι βέβαιο, πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ 1553, ἀφοῦ αὐτὸν τὸ χρόνο τύπωσε τὸ πρῶτο βιβλίο του στὴ Βενετία κι ἐτοιμαζόταν νὰ ἐπιστρέψει πάλι στὴν Κύπρο⁵. Τὸ βιβλίο αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς «Ars Poetica» τοῦ Ὀρατίου, σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Gabriele, καὶ τὴν πραγματεία «De spherica ratione» τοῦ Gabriele, περιλαμβάνει καὶ τὸ πρῶτο τυπωμένο ἔργο τοῦ Ἰάσονα, μιὰ συνόψιση (brevis et distincta summa) τῶν κανόνων τῆς ρητορικῆς μὲ βάση

1. Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum*, τ. II, Λονδίνο - Λέιντεν 1965, σ. 35, καὶ Egidio Martini, *Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane*, τ. I, Ρώμη 1967, σσ. 166 - 167. Δὲν κατόρθωσα νὰ ἀποκτήσω μικροφίλμ τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ χειρογράφου, στὸ ὁποῖο ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἐπανέλθω στὸ μέλλον.

2. P. O. Kristeller, *ἔ.π.*, σ. 35.

3. E. Martini, *ἔ.π.*, σ. 167.

4. *In Epistolam Q. Horatii Flacci*, *ἔ.π.*, σ. 2 (Cum in Cypro insula, hoc est in patria nostra, de Tryphonis Cabriellii, optimi et preaestantis ingenio viri, morte nuncium accepissem, qui me perculerit dolor, qua in sollicitudine iacuerim). Βλ. καὶ σ. 8, σημ. 1 καὶ 2.

5. E. Pastorello, *ἔ.π.*, σ. 241.

τὸ «De oratore» τοῦ Κικέρωνα¹. Στὸ βιβλίο προτάσσεται μιὰ ἀφιέρωση στὸν ἀδελφὸ του (Calcerando De Nores, fratri amantissimo et loco parentis habendo), γραμμένη μὲ πολλὴ θέρμη, πού ξεπερνᾷ τὶς συμβατικότητες τοῦ τυπικοῦ ρητορικοῦ λόγου καὶ δείχνει πόσο στενὸς ἦταν ὁ δεσμὸς ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἀδελφούς². Στὴν περίοδο αὐτὴ ἐντάσσεται καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ίάσονα στὴν Ἀκαδημία Pellegrina τῆς Βενετίας³, ὅπως ἴσως καὶ ἡ πρόσκλησή του ἀπὸ τὸ βασιλιά τῆς Πολωνίας (τὸν Σιγισμουῦνδο Β΄ Αὐγούστο (1548 - 1572) πιθανότατα), πού τὸν κάλεσε νὰ διδάξει στὴν Πολωνία μὲ εὐνοϊκότετους ὅρους (Il Serenissimo Re di Polonia si ha degnato di chiamarmi per sue lettere pubbliche con condizioni onoratissime nello studio, che prepara in quella provincia)⁴. Τὸ 1559 ὁ Ίάσων σχεδίαζε ἕνα νέο ταξίδι στὴν Ἰταλία⁵, πού δὲν ξέρομε ἀν πραγματοποιήθηκε. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι παρέμεινε στὴν Κύπρο ὡς τὴν τουρκικὴ κατάκτηση ζώντας τὴ ζωὴ τοῦ πλούσιου εὐπατρίδη, βυθισμένος στὴ μελέτη τῶν βιβλίων του, πού ἔμελλε ἀργότερα νὰ ἀποδώσει τόσο πλούσιους καρπούς. Καὶ πρέπει, βέβαια, νὰ ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ ὅτι ἄνθρωποι τῆς δικῆς του παιδείας καὶ ποιότητος ἦταν οἱ κυριότεροι φορεῖς τοῦ ἰταλικοῦ πολιτισμοῦ πού ἄφησε τόσο πολλὰ καὶ ἀξιόλογα ἔγγραφα στὴ βενετοκρατούμενη Κύπρο.

Ἡ ἀπόβαση τῶν Τούρκων καὶ ἡ κατάληψη τῆς γενέτειράς του (1570) ἀνάγκασε τὸν Ίάσονα νὰ καταφύγει στὴ Βενετία, ὅπου, πρόσφυγας καὶ σὲ μεγάλη ἔνδεια, ὑποχρεώθηκε στὴν ἀρχή, γιὰ νὰ συντηρήσει τὴν οἰκογένειά του, νὰ ἐργάζεται ὡς οἰκοδιδάσκαλος σὲ σπίτια Βενετῶν εὐγενῶν. ● Ἡ ὑψηλὴ γνωριμία του καὶ οἱ ἐπανειλημμένες ἐκκλήσεις του πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχές

1. É. Legrand, *ὁ.π.*, σσ. 40 - 41.

2. Γιὰ ἕνα δεύτερο ἀδελφό, τὸν Ἰάκωβο, δὲν γνωρίζουμε σχεδὸν τίποτε, ὅπως καὶ γιὰ τὶς δυὸ ἀδελφές τους, τὴ Melusina καὶ τὴ Μαργαρίτα, παρὰ μόνο ὅτι οἱ κόρες τους ἦταν παντρεμένες μὲ Βενετοὺς πατρικίους (C. Du Cange, *ὁ.π.*, σσ. 492 - 493). Ἐνας τρίτος ἀδελφός, ὁ Λίβιος, πού, κατὰ τὸν Νικόλαο Κομνηνὸ Παπαδόπουλο (*ὁ.π.*, σ. 333), ἦταν ὁ κληρονόμος τοῦ Ίάσονα, χρημάτισε κανονικὸς στὴν Πάδοβα ἐπὶ 46 χρόνια καὶ πέθανε τὸ 1631 σὲ ἡλικία 77 ἐτῶν, εἶναι μᾶλλον πρόσωπο φανταστικό. Ἡ διαφορά τῆς ἡλικίας του ἀπὸ τὸν Ίάσονα (44 τουλάχιστο χρόνια) ἀποκλείει νὰ ὑπῆρξαν ἀδελφοί. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν ἀνεψιὸ τοῦ Ίάσονα Λουδοβίκο, γιὸ τοῦ Ἰακώβου τοῦ Λουδοβίκου, πού γνωρίζουμε ὅτι τὸ 1586 ἦταν κανονικὸς στὴν Πάδοβα (C. Du Cange, *ὁ.π.*, σ. 493). Ὁ Παπαδόπουλος πιθανότατα παρανέγνωσε στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (ex Epigraphe in templo majore posita) τὸ συντομογραφημένο Ludovicus ἢ (A)luisius ὡς Livius.

3. Michele Maylender, *Storia delle Accademie d' Italia*, τ. 4, Βολωνία 1929, σσ. 244 - 248. Βλ. καὶ Paul F. Grendler, *Critics of the Italian World (1530 - 1560)*. Anton Francesco Doni, *Niccolò Franco and Ortensio Lando*, The University of Wisconsin Press 1969, σσ. 58 - 59.

4. *Apologia*, σ. 329.

5. E. Pastorello, *ὁ.π.*, σ. 241.

(a Senatu suppetias flagitavit¹) δὲν ἄργησαν νὰ φέρουν ἀποτελέσματα. Ἡ βενετική Γερουσία παραχώρησε στὴν οἰκογένειά του μεγάλα κτήματα στὴν Κρήτη. Ὁ ἴδιος παρέμεινε στὴ Βενετία καὶ στὴν Πάδοβα ἀποζώντας ἀπὸ τὶς προσόδους τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὶς ἀπολαβές του ὡς διδασκάλου. Ὁ ἀδελφός του ὁμοίως, πιθανότατα ὁ Ἰάκωβος, ἀναχώρησε γιὰ τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης, ὅπου ἐγκαταστάθηκε καὶ ἔλαβε τὴ λεγόμενη κρητικὴ εὐγένεια, κατώτερη ἀπὸ τὴ βενετικὴ, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μὲ σημαντικὴ κοινωνικὴ ἐπιφάνεια (concessaque sunt ejus familiae amplissima praedia in Creta, quo alter ex fratribus navigavit, sedes fixit, familiam propagavit, sua et Cretensi nobilitate conspicuam)². Οἰκογένεια Δενόρες, μὲ τὴν κρητικὴ εὐγένεια, μαρτυρεῖται στὸν Χάνδακα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βενετοκρατίας³, ἐξελληνισμένη καὶ πιθανότατα ὀρθόδοξη⁴. Τὸ 1571 ὁ Ἰάσων τύπωσε στὴ Βενετία τὸ δεύτερο βιβλίον του, μιὰ κοσμογραφικὴ πραγματεία (Breve trattato del mondo et delle sue parti, semplici et miste), ποὺ τὴν ἀφιερώνει στὸν Βενετὸ ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Φίλιππο Mocenigo⁵. Δυὸ χρόνια ἀργότερα προσλαμβάνεται ἀπὸ τὴ νεοῖδρυτὴ Ἀκαδημία τῶν Rinascenti τῆς Πάδοβας ὡς καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς γιὰ τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς τῶν μελῶν τῆς μὲ ἐτήσιο μισθὸ 50 δουκάτων⁶. Στὴν Ἀκαδημία αὐτὴ ἀφιερώνει τὸ τρίτον βιβλίον του, ποὺ τυπώθηκε στὴν Πάδοβα τὸν ἐπόμενον χρόνον, μιὰ σύντομη πραγματεία περὶ ρητορικῆς (Breve trattato del oratore)⁷. Ἡ πραγματεία αὐτὴ ἀπευθύνεται σὲ ὅλους τοὺς νεαροὺς εὐγενεῖς τῆς Βενετίας (alla studiosa et valorosa gioventù de' Nobili della Illustrissima Repu-

1. N. C. Papadopoli, *ὁ.π.*, σ. 332.

2. N. C. Papadopoli, *ὁ.π.*, σ. 332.

3. Μανούσου Ἰ. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας, *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. Γ' (1949), σ. 48.

4. Π.χ. ὁ «ἱερεὺς Ἰωάννης ὁ Δενῶρες καὶ κῆρυξ ταπεινὸς τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου» ὑπογράφει πρῶτος τὸ 1653 συστατικὴ ἐπιστολὴ τῶν ὀρθόδοξων ἱερέων τοῦ Χάνδακα («τοῦ τῶν Γραικῶν κλήρου προϊστάμενον») ὑπὲρ τοῦ Φραγκίσκου Zeno, βικαρίου τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης (Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη, Ἐπιγράμματα ἱερέων τοῦ Χάνδακος εἰς ἔπαινον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Giovanni Battista Grimani (1636), *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. ΚΕ' (1973), σ. 392 = Τοῦ ἴδιου, «Ἕλληνες λόγιοι (ΙΕ' - ΙΘ' αἰῶνες). Μελέτες καὶ ἄρθρα», Ἀθήνα 1979, σ. 127). Μετὰ τὴν ἔλωση τοῦ Χάνδακα, μέλη τῆς οἰκογένειας ἐγκαταστάθηκαν στὴ Ζάκυνθο, ὅπου μαρτυροῦνται καὶ ὡς ὀρθόδοξοι ἱερεῖς (Λεωνίδα Χ. Ζῶη, *Λεξικὸν ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν Ζακύνθου*, τ. Α', Ἀθήναι 1963, σ. 152, καὶ Ντίνου Κονόμου, *Κρητικοὶ στὴ Ζάκυνθο*, Ἀθήνα 1970, σσ. 20 - 21).

5. Βλ. τὸν πλήρη τίτλον στοῦ Ἐ. Legrand, *ὁ.π.*, σ. 171.

6. F. E. Budd, *ὁ.π.*, σσ. 423 - 424.

7. Βλ. τὸν πλήρη τίτλον στοῦ Ἐ. Legrand, *ὁ.π.*, σ. 190. Τὸ κείμενον ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Bernard Weinberg, *Trattati di poetica e retorica del Cinquecento*, τ. 3, Bari 1972, σσ. 103 - 134, 491 - 492.

blica Vinitiana) και γράφτηκε σὲ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιὰ τὶς εὐεργεσίες τῶν Βενετῶν στὸ πρόσωπό του¹. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐγχειρίδιο ρητορικῆς ποὺ στοχεύει στὴν ὑποβοήθηση τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ πὺδ συγκεκριμένα τῆς ἀσκησης ἀποτελεσματικότερης ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀξιωματοῦχους². Ἐνδεικτικὸ τοῦ κύρους καὶ τῆς ἐπιρροῆς του στὴν Κύπρο, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκτίμησης μὲ τὴν ὁποία τὸν περιέβαλλαν οἱ πρόσφυγες συμπατριῶτες του, εἶναι ὅτι ὀρίστηκε τὸ 1577 ἐκπρόσωπός τους, γιὰ νὰ ἐκθέσει τὰ αἰτήματά τους στὸν νέο δόγη Σεβαστιανὸ Venier, τὸν θριαμβευτὴ τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου. Ὁ λόγος ποὺ ἐκφώνησε γιὰ τὴν περίσταση αὐτὴ τυπώθηκε τὸν ἐπόμενον χρόνο στὴν Πάδοβα³. Εἶναι ἕνας λόγος παλλόμενος ἀπὸ συγκίνηση, ποὺ τὸν ἀναδημοσιεύουμε ὡς παράρτημα τῆς μελέτης αὐτῆς, γιὰ νὰ δώσουμε ἕνα δεῖγμα τῆς κομψότητας τοῦ ὕφους τοῦ Δενόρες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ παρῴσιάζει ἀρκετὸ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον. Βασικὸ αἶτημα τῶν Κύπριων προσφύγων ἦταν νὰ τοὺς δοθοῦν τὸ δικαίωμα καὶ οἱ δυνατότητες νὰ ἐγκατασταθοῦν σὲ κάποια περιοχὴ τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας. Στὴν ἐντύπωση ποὺ θὰ προκάλεσε ἡ εὐγλωττία τῆς ἐκκλήσης αὐτῆς τοῦ Ίάσωνα Δενόρες πρέπει ὡς ἕναν βαθμὸ νὰ ἀποδοθεῖ ἡ ἱκανοποίηση αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος: τὸν ἴδιον χρόνο (1578) ἐγκρίνεται ἡ ἐγκατάσταση τῶν Κύπριων προσφύγων στὴν Πόλα τῆς Ἰστρίας, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ παλαιότερα καὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Ναῦπλιο καὶ τὴ Μονεμβασία⁴.

Ὁ λόγος αὐτὸς ἐνδέχεται ἐπίσης νὰ ἐπιτάχυνε τὸ διορισμὸ του ὡς καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας τὸ 1577 στὴν ἔδρα τῆς Ἡθικῆς Φιλοσοφίας, ποὺ ἔμεινε δέκα χρόνια κενὴ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου

1. «... divotamente offerendovi io, nobilissimi giovani, cotal mio dono comè a voi grandemente dovuto et appropriato, non vi graverà... di riceverlo con quella benignità, che vi si richiede di dimostrar verso chi procura ad ogni suo potere di giovar in qualche modo a vostri studi, et che essendo vivuto ne' suoi più felici anni tra i Clarissimi vostri padri et fratelli come servidore, desidera di ricoverarsi anchora nelle presenti sue avversità con tutta la sua travagliata et abbattuta famiglia, fra voi nel securissimo porto del vostro gloriosissimo Imperio» (*Breve trattato dell' oratore*, Padova MDLXXIII, σ. 2ν).

2. B. Weinberg, *Trattati*, ὁ.π., σ. 491.

3. Βλ. É. Legrand, ὁ.π., σ. 215.

4. Βλ. Μαργαρίτου Κωνσταντινίδου, Ἡ ἄλλοτε ἐν Πόλα τῆς Ἰστρίας ἑλληνικὴ κοινότης καὶ οἱ ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῆς ἑλληνικοὶ συνοικισμοὶ (1540 - 1796), *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. 12 (1913), σσ. 508 - 524, καὶ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας Κύπρου κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, *Θεολογία*, τ. 6 (1928), σσ. 5 - 13. Βλ. τὶς ἀρχαιακὲς ἐνδείξεις καὶ τὴν ἰταλικὴ βιβλιογραφία ποὺ σημειώνει ὁ Giorgio E. Ferrari, *I manoscritti concernenti Pola in biblioteche veneziane (Da una più generale ricognizione per l' Istria e nel quadro della bibliografia pertinente)*, Τεργέστη 1978, σσ. 34, 218 - 219.

κατόχου της, τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ φιλολόγου Φραγκίσκου Robortello, καὶ ἐπανιδρύθηκε μετ' ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας. Τῆ φορὰ αὐτῆ ὁ μισθός του ἦταν ἱκανοποιητικός: 200 φλορίνια τὸ χρόνο, πού τὸ 1589, ἕνα ἔτος πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, αὐξήθηκαν σὲ 300¹. Μετὰ τὸ 1578, στὸ διάστημα τῶν δέκα τριῶν χρόνων πού ἦταν καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, χρονολογεῖται ὁ κύριος ὄγκος τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς, ἐντυπωσιακὸς ὁπωςδῆποτε, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Ἰάσων Δενόρες διάνυε τὴν ἑβδομὴ καὶ τὴν ὄγδοη δεκαετία τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τὸ 1578 ὡς τὸ 1590 τύπωσε συνολικά 13 μικρὰ καὶ μεγάλα βιβλία, ἀφιερωμένα σὲ εὐγενεῖς καὶ ἄλλους ἰσχυροὺς τῆς Πάδοβας καὶ τῆς Βενετίας πού τὸν εἶχαν εὐεργετήσῃ ἢ πού ἤθελε νὰ κερδίσει τὴν εὐνοιά τους. Ἄς τὰ δοῦμε ἕνα ἕνα συνοπτικά. Τὸ 1578, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λόγο στὸν Venier, τύπωσε καὶ ἄλλα δυὸ βιβλία: μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ ρητορικὴ, βασισμένη στὴ «Ρητορικὴ» τοῦ Ἀριστοτέλη (Introduttione... sopra i tre libri della Rhetorica di Aristotile), στὴν Πάδοβα², καὶ μιὰ «Breve institutione dell' ottima republica», βασισμένη στὰ πολιτικά καὶ ἠθικά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη, στὴ Βενετία³. Τὸ 1581 τύπωσε στὴν Πάδοβα ἕνα λατινικὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Κικέρωνα⁴ καὶ τὸ 1582 ἕνα κοσμογραφικὸ ἔργο (Tavole... del mondo et della sphera) ὡς εἰσαγωγὴ στὰ μετεωρολογικά καὶ στὰ φυσιογνωστικά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη, μαζὶ μετ' τὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ «De spherica ratione» τοῦ Gabriele⁵. Τὸ 1584 τύπωσε δυὸ ἔργα, στὴν Πάδοβα καὶ στὴ Βενετία: ἕνα λατινικὸ λόγο του στὸ Πανεπιστήμιο μετ' θέμα τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία (De constitutione partium universae et civilis philosophiae quam Aristoteles sapienter conscripsit)⁶ καὶ τὸ βασικὸ βιβλίον του περὶ ρητορικῆς (Della rhetorica)⁷. Τὸ 1586 τύπωσε στὴν Πάδοβα τὸ «Discorso a que' principii, cause et accrescimenti che la comedia, la tragedia et il poema heroico ricevono dalla philosophia morale et civile»⁸, πού προκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Guarini καὶ τὴν ἀνταπάντησιν τοῦ Δενόρες (πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐκτενέστερα

1. Βλ. Ν. C. Papadopoli, *δ.π.*, σ. 332, καὶ κυρίως J. Facciolati, *δ.π.*, τ. II, σ. 315.

2. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σ. 211, καὶ ἀνάλυση στοῦ Β. Weinberg, *History*, *δ.π.*, τ. I, σσ. 204 - 205.

3. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σ. 211.

4. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σ. 235. Ἐανατυπώθηκε τὸ 1597 στὸ Amberg (*δ.π.*, σ. 344).

5. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σ. 241.

6. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σ. 267.

7. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σσ. 268 - 269.

8. Βλ. Ε. Legrand, *δ.π.*, σσ. 284 - 285. Ἐπανέκδοση ἀπὸ τὸν Β. Weinberg, *Trattati*, *δ.π.*, σσ. 375 - 419, 517 - 518, καὶ ἀνάλυση ἀπὸ τὸν ἴδιο, *History*, *δ.π.*, τ. I, σσ. 26 - 28, 216 - 219, 621 - 626, τ. II, σσ. 1025, 1074 - 1105.

παρακάτω). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτά, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τύπωσε στὴν Πάδοβα ἄλλα τρία βιβλία: ἓνα θεωρητικὸ γιὰ τὴν ποίηση (Poetica) (1588), ὅπου ἀναπτύσσει συστηματικὰ τὶς ἀπόψεις του γιὰ ὅλα τὰ ποιητικὰ εἴδη, στηριγμένος στὴν «Ποιητικὴ» τοῦ Ἀριστοτέλη¹, ἓνα κοσμογραφικὸ (Sphera) μαζὶ μὲ μιὰ πραγματεία του περὶ γεωγραφίας (Discorso . . . intorno alla geographia) καὶ τὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ «De spherica ratione» τοῦ Gabriele (1589)², καὶ ἓναν κομψὸ πανηγυρικὸ λόγο εἰς ἔπαινον τῆς Βενετίας (1590), ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὰ ὑποδείγματα τοῦ εἴδους³. Ὑπάρχουν, τέλος, καὶ ἀνέκδοτα ἔργα του, ποὺ σώζονται σὲ χειρόγραφα⁴. Ἀξιζεῖ πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ὅσο ζοῦσε, ἓνα μόνον ἀπὸ τὰ δεκαπέντε βιβλία του ξανατυπώθηκε σὲ δευτέρη ἐκδοση⁵. Τὰ ἔργα ποὺ τὸν ἔκαμαν διάσημο σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἰταλία ἦταν τὰ κείμενα τῆς διαμάχης του μὲ τὸν Guarini. Ὁ Ίάσων Δενόρες πέθανε στὴν Πάδοβα τὸ 1590, στὸ ἀποκορύφωμα τῆς διαμάχης. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ἡ διαμάχη αὐτή, ποὺ ὀξύνθηκε κατὰ τρόπο ἀνοίκειο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Guarini, νὰ ἐπηρέασε ψυχολογικὰ τὸν ὀγδοντάχρονο Δενόρες καὶ νὰ ἐπιτάχυνε τὸ θάνατό του. Ἐνα ἄλλο περιστατικὸ ποὺ θὰ δηλητηρίασε ἀσφαλῶς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ἦταν, βέβαια, καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ μονακριβου γιοῦ του Πέτρου, ποὺ καταδικάστηκε σὲ διηνεκῆ ἔξορία ἀπὸ τὴ βενετικὴ ἐπικράτεια, ἐπειδὴ εἶχε σκοτώσει σὲ συμπλοκὴ ἢ σὲ μονομαχία κάποιον Βενετὸ εὐγενῆ⁶.

Ὁ Ίάσων Δενόρες πεθαίνοντας ἐμπιστεύθηκε τὴν προστασία τῆς συζύγου καὶ τῶν δυὸ παιδιῶν του, τοῦ Πέτρου καὶ τῆς Λάουρας, σὲ ἓναν στενὸ του φίλο, τὸν πλούσιο εὐπατρίδη τῆς Πάδοβας καὶ γνωστότατο βιβλιόφιλο καὶ

1. Βλ. É. Legrand, *ὁ.π.*, σσ. 291 - 292. Ἀνάλυση ἀπὸ τὸν B. Weinberg, *History*, *ὁ.π.*, τ. II, σσ. 786 - 790.

2. Βλ. É. Legrand, *ὁ.π.*, σ. 295.

3. Βλ. É. Legrand, *ὁ.π.*, σ. 310, καὶ Maria Luisa Doglio, *La letteratura ufficiale e l' oratoria celebrativa, Storia della Cultura Veneta. Il Seicento*, τ. 4/I, Vicenza 1983, σσ. 167 - 168.

4. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ περιεχόμενα στὸ χγφ. Palatinus 260 τῆς Πάρμας, ἄλλα ἔργα τοῦ Ίάσωνα, ποὺ ὁμοιωμένα τους ταυτίζονται μὲ τυπωμένα, σημειώνει ὁ P. O. Kristeller, *ὁ.π.*, τ. I, σσ. 288, 309, 311, 314, τ. II, σσ. 33, 530, στὴν Ἀμβροσιανὴ τοῦ Μιλάνου, στὴν Παλατινὴ τῆς Πάρμας καὶ στὴ Μαρκιανὴ τῆς Βενετίας. Βλ. καὶ C. H. Lohr, *ὁ.π.*, σσ. 541 - 542 (Bourges).

5. Πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο βιβλίον του (1553), ποὺ ξανατυπώθηκε τὸ 1554 στὸ Παρίσι, χωρὶς τὸ περὶ ρητορικῆς τμήμα (J. P. Nicéron, *ὁ.π.*, σ. 267· M. E. Cosenza, *ὁ.π.*, τ. 1, σ. 2489· F. E. Budd, *ὁ.π.*, σσ. 423 σημ. 2, 424 σημ. 3).

6. N. C. Papadopoli, *ὁ.π.*, σσ. 333, καὶ Giusto Fontanini, *Biblioteca dell' eloquenza italiana*, con le annotazioni di Apostolo Zeno, τ. I, Βενετία 1753, σσ. 95 - 96.

λόγιο Ἰωάννη Βικέντιο Pinelli (1535 - 1601)¹. Ὁ Πέτρος² εἶχε καταφύγει γύρω στὸ 1589 στὴν Μάντοβα, ἀπ' ὅπου ἀναχώρησε τὸ 1590 γιὰ τὴ Ρώμη. Ἐκεῖ, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Pinelli, γνωρίστηκε μὲ τοὺς κύκλους τοῦ Βατικανοῦ, καὶ τὸ 1592 ἦταν ἤδη γραμματέας ἐξ ἀπορρήτων τοῦ πάπα Κλήμεντα τοῦ Η' (1592 - 1604), καὶ ἀργότερα τῶν ἀνεψιῶν του καρδινάλιων Aldo-brandini. Στὴ Ρώμη πέρασε ὀλόκληρη τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του ὡς γραμματέας στὴν ὑπηρεσία διαφόρων καρδινάλιων, τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητῆ τῆς Ἀγίας Ἐδρας δούκα τοῦ Fiano καί, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὀλιγόχρονη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ Βατικανό, τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ Η' (1623 - 1644) καὶ ἄλλων στενῶν συνεργατῶν του. Ἐξαιτίας τῶν ἐμπιστευτικῶν θέσεων ποὺ κατεῖχε ἐπὶ μισὸν αἰῶνα, ἔλαβε μέρος σὲ διπλωματικὲς ἀποστολὲς καὶ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὰ παρασκήνια τοῦ Βατικανοῦ, καὶ οἱ ἐμπειρίες του αὐτὲς τοῦ στάθηκαν πολὺτιμες στὴ συγγραφή ἱστορικῶν ἔργων, ὅπου κυρίως ἐπιδόθηκε. Πέθανε στὴ Ρώμη μετὰ τὸ 1645, ἀφήνοντας πίσω του ἓνα τεράστιο συγγραφικὸ ἔργο, ποὺ σώζεται, ἀνέκδοτο κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του, σὲ εἴκοσι ὀγκώδεις τόμους στὴν Παλατινὴ Βιβλιοθήκη τῆς Πάρμας³. Ἀπὸ τὸ ἔργο του αὐτὸ

1. Βλ. γι' αὐτὸν τὴ βιβλιογραφία ποὺ σημειώνει ὁ Giorgio Fedalto, *Massimo Margunio e il suo commento al «De Trinitate» di S. Agostino (1588)*, Brescia 1967, σ. 28 σημ. 61, ὅπου ἀς προστεθοῦν: A. Cappellini, *Un mecenate genovese a Padova: Gianvincenzo Pinelli, Giornale Storico e Letterario della Liguria*, τ. XIII (1937), τεῦχος 2, σσ. 129 - 148, καὶ Marcella Grendler, *A Greek Collection in Padua: the Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535 - 1601)*, *Renaissance Quarterly*, τ. 33 (1980), σσ. 386 - 416. Ὁ Pinelli ἦταν φίλος καὶ προστάτης πολλῶν Ἑλλήνων λογίων (Μιχαὴλ Σοφιστοῦ, Θεοδώρου Ρεντίου, Κωνσταντίνου Πατρικίου, Μαξίμου Μαργουλιού, Δανιὴλ Φουρλάνου κ.ἄ.) (βλ. Giorgio Plumidis - Giorgio Fedalto, *Emanuele - Massimo Margunio (1549 - 1602) e il Dialogos peri athlótētos anthrwpinēs dedicato a Giovanni Vincenzo Pinelli, Memorie della Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti*, τ. LXXX (1967 - 1978), σσ. 257 - 271, καὶ Anna Meschini, *Teodoro Rendios, Πάδουβα 1978*, σ. 4). Ὁ Φουρλάνος στέλνει χαρῆτιμοὺς στὸν Δεμόρες μέσῳ τοῦ Pinelli (Μ. Ι. Μανούσακα, *Δανιὴλ Φουρλάνος (1550ci.-1592)*, ἓνας λησιμονημένος λόγιος τοῦ Ρεθέμνου, *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Β', Ἀθήνα 1974, σ. 202).

2. Βλ. γι' αὐτὸν τὴν εἰσαγωγὴ (σσ. IX - XXXIII) ποὺ προτάσσει ὁ Luciano Scarabelli στὴν ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν S. Volpicella τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Πέτρου Δεμόρες «Storia della guerra di Paolo IV sommo Pontefice contro gli Spagnuoli», ποὺ καταλαμβάνει ὀλόκληρο τὸν δωδέκατο τόμο τοῦ *Archivio Storico Italiano* (Φλωρεντία 1847).

3. Βλ. P. O. Kristeller, *ὁ.π.*, τ. II, 33 (ἀρ. 442 - 461) καὶ τὴν κεφαλαιώδη ἀναγραφὴ τοῦ περιεχομένου τῶν τόμων, ποὺ παραθέτει ὁ L. Scarabelli, *ὁ.π.*, σσ. XXVIII - XXXIII. Στοὺς τόμους αὐτοὺς δὲν περιλαμβάνεται ἡ τρίτομη βιογραφία τοῦ πάπα Παύλου τοῦ Δ', ποὺ, ὅπως φαίνεται, ἔχει χαθεῖ (L. Scarabelli, *ὁ.π.*, σ. XXIV). Δὲν ἐπαληθεύεται ἐπίσης ἡ πληροφορία τοῦ Κ. Σάθα (*ὁ.π.*, σ. 198) ὅτι ὁ Πέτρος «ἐγκατέλιπε πολλὰ ποιήματα χειρόγραφα». Τὰ λιγοστὰ ποὺ σώζονται στὸν Pal. 459 τῆς Πάρμας δείχνουν ὅτι ἦταν μετριότατος ποιητῆς (L. Scarabelli, *ὁ.π.*, σ. XXXIII). Γιὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Πέτρου Δεμόρες βλ. W. H. Rudt de Collenberg, *Addenda à la «Généalogie des Lusignan»*, *Ἐπετηρὴς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, τ. XI (1981 - 1982), σσ. 510 - 511.

ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε μιὰν ἀνέκδοτη, καὶ ἄγνωστη, ἱστορία τῆς Κύπρου (Discorso del Regno di Cipro), ποὺ σώζεται σὲ μιὰ πρώτη καὶ σὲ μιὰ διευρυμένη μορφή¹. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του ὁ Πέτρος φρόντισε νὰ παντρέψει τὴν ἀδελφή του Λάουρα στὴν Πόλα μὲ κάποιον συνεπώνυμο του, ἀφοῦ ὁ γιὸς της, ποὺ γεννήθηκε τὸ 1619, ὀνομαζόταν Γεώργιος Δενόρες. Ὁ Πέτρος πῆρε κοντὰ του στὴ Ρώμη τὸν νεαρὸ ἀνεψιὸ του καὶ ἔδειξε ἰδιαίτερη φροντίδα γιὰ τὴ μόρφωσή του. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ἔργα του, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τὸ «Discorso del Regno di Cipro», τὰ ἀφιέρωσε στὸν Γεώργιο, θέλοντας νὰ συντελέσει ἔτσι, ὅπως γράφει, στὴν καλύτερη διαπαιδαγώγησή του. Ὁ Γεώργιος, δεκατετράχρονος, πῆρε μέρος στοὺς πολέμους τῆς Γερμανίας, γιατί, ὅπως ἔλεγε, ἤθελε νὰ ἀποκτήσει τὴν πολεμικὴ ἐμπειρία ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ πολεμήσει τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἀπελευθερώσει τὴ σκλαβωμένη πατρίδα του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σπουδές του στὴ φιλοσοφία, στὴ γεωγραφία καὶ στὴν ἱστορία, γνῶριζε ἄριστα τὴν ἰταλική, τὴ γαλλικὴ, τὴν ἰσπανικὴ καὶ τὴ λατινικὴ. Πέθανε νεαρότατος στὴ Ρώμη τὸ 1638².

Ἡ διαμάχη μὲ τὸν Guarini ξεκίνησε, ὅπως εἴπαμε, ἀπὸ τὸ «Discorso» τοῦ Δενόρες (1586). Παρόλο ποὺ ὁ στόχος του ἦταν ἄλλος, στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ «Discorso» ὁ Δενόρες ἐπικρίνει σφοδρότατα δυὸ νεοφανέρωτα δραματικὰ εἶδη, τὴν τραγικωμωδία καὶ τὸ ποιμενικὸ δράμα, ἀμφισβητώντας τὴ φιλολογικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ τους βασιμότητα³. Τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα, πιὸ ὀργανωμένα καὶ συστηματικὰ, τὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ στὴν «Ποιητικὴ», ποὺ τυπώθηκε δυὸ χρόνια ἀργότερα. Ὁ «Pastor Fido», τὸ κορυφαῖο ποιμενικὸ δράμα τῆς ἐποχῆς, ποὺ θὰ ἐπηρεάσει τὴ δραματουργία ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶχε ἀκόμη τυπωθεῖ, οὔτε παρασταθεῖ. Εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφεται τὸ 1581 καὶ ὡς τὴν πρώτη του ἔκδοση (1590) κυκλοφοροῦσε σὲ ἀντίγραφα γραμμμένα μὲ τὸ χέρι⁴. Στὸ «Discorso» ὁ Δενόρες περιορίζεται σὲ θεωρητικὴ συζήτηση τοῦ θέματός του, ποὺ εἶναι ἡ σχέση τῆς ποίησης μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ, καὶ δὲν ἀναφέρει οὔτε μιὰ φορὰ τὸν Guarini ἢ τὸν «Pastor Fido». Ὑπάρχει ἡ ἄποψη ὅτι αὐτὸ γίνεται σκόπιμα⁵, ἀλλὰ ἡ ἄποψη

1. L. Scarabelli, ὁ.π., σσ. XXV, XXXIII (πρόκειται γιὰ τοὺς κώδικες Pal. 460 καὶ 461 τῆς Πάριου).

2. L. Scarabelli, ὁ.π., σσ. XXIV - XXV.

3. Βλ. B. Weinberg, *Trattati*, ὁ.π., σσ. 416 - 418, καὶ παραπάνω, σ. 13, σημ. 8.

4. *Il teatro italiano. II: La tragedia del Cinquecento*, a cura di Marco Ariani, τ. 2, Τορίνο 1977, σσ. 723 - 727.

5. Βλ. B. Weinberg, *History*, ὁ.π., τ. II, σ. 1075. Δὲν ὑπάρχει ὅμως λόγος νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴ δὴλωσή του ὅτι δὲν εἶχε ὑπόψη του κανένα συγκεκριμένο ἔργο (impunitandomi di aver strapazzata e vilipesa quella tal poesia... la qual non avea mai, nè veduta, nè letta, nè sentita a recitare) (*Apologia*, σ. 311).

αυτή δὲν εἶναι ἐντελῶς πειστική, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ κυκλοφορία χειρογράφων τοῦ «Pastor Fido» ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένη. Ὁ Guarini, ὡστόσο, πιστεύοντας ὅτι ἡ ἀπρόσωπη πολεμική τοῦ Δενόρες στρέφεται εἰδικὰ ἐναντίον τοῦ ἔργου του (πού θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριθεῖ καὶ ποιμενικὸ δράμα καὶ τραγικωμωδία), θεώρησε τὸν ἑαυτὸ του θιγόμενο. Καὶ τὸ 1588 δημοσίευσε ἀνώνυμα στὴ Φερράρα μιὰ ἐκτενῆ ἀπάντηση στὸ «Discorso» τοῦ Δενόρες, μὲ τὸν τίτλο «Il Verrato, ovvero difesa di quanto ha scritto M. Giason Denores contra le tragicomédie et le pastorali in un suo discorso di Poesia»¹. Verrato ἦταν τὸ ὄνομα ἐνὸς γνωστοῦ ἠθοποιοῦ τῆς Φερράρας, πού ἐμφανίζεται ὡς δῆθεν συγγραφέας τῆς ἀπάντησης στὸν Δενόρες. Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Guarini ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνασκευάσει, συζητώντας τα στὸ ἴδιο θεωρητικὸ ἐπίπεδο, ἕνα ἕνα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Δενόρες ἐναντίον τῆς τραγικωμωδίας καὶ τοῦ ποιμενικοῦ δράματος. Ὡστόσο, τὸ ὕφος του εἶναι ὀξύτατο, σὲ βαθμὸ πού ὀρισμένες φορὲς νὰ ἀγγίζει τὰ ὅρια τῆς λιβελογραφίας. Ὁ τόνος εἶναι ἐντονα σχετλιαστικός, καὶ ὅσες φορὲς ἀναφέρεται ὁ Δενόρες ὁ Guarini τὸν ἀποκαλεῖ συγκαταβατικὰ «Messer Jasone»². Ἡ ἀνταπάντησή τοῦ Δενόρες ἦταν ἄμεση, καὶ πολὺ νηφαλιότερη³. Χωρὶς καὶ πάλι νὰ ἀναφέρει τὸν Guarini καὶ τὸν «Pastor Fido», ἐνῶ ἦταν πιὰ κοινὸ μυστικὸ ποιὸς κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸ ψευδώνυμο Verrato, συγκεντρώνει νέα πυρὰ ἐναντίον τῆς τραγικωμωδίας καὶ τοῦ ποιμενικοῦ δράματος καὶ ἀνασκευάζει μὲ τὴ σειρά του ἕνα ἕνα τὰ ἀντεπιχειρήματα τοῦ Guarini, ἐπιστρατεύοντας μιὰ ἐντυπωσιακὴ σὲ εὖρος φιλολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἐμβρίθεια. Ἡ δευτερολογία αὐτή, μὲ τὸν τίτλο «Apologia contra l'auttor del Verrato», τυπώθηκε στὴν Πάδοβα τὸ 1590, τὸ ἔτος δηλαδὴ τοῦ θανάτου τοῦ Δενόρες⁴. Ἡ «Apologia» διαπνέεται ἀπὸ ἕνα εἶδος ἱερῆς ἀγανάκτησης, πού προκάλεσε στὸν συγγραφέα τῆς ὀποτιμητικὸς τόνος τοῦ Verrato - Guarini. Σὲ κάποιον

1. Βλ. É. Legrand, *ὁ.π.*, σ. 292, καὶ τὴν ἀνάλυση τοῦ B. Weinberg, *ὁ.π.*, τ. II, σσ. 656 - 662, 1078 - 1083.

2. Καὶ δηλώνει μάλιστα: «Messer Jasone (non dico per adularvi)» (*Verrato*, σ. 214) (ἡ παραπομπὴ στὴν ἔκδοση πού σημειώνεται στὴ σ. 4, σημ. 1). «Ὅπως γράφει ὁ Δενόρες, «si conduce alle riprensioni del mio libro, alle ironie, alle derisioni, alle infamie, vietate dalle leggi, dalla religione e da ogni ben costumata Repubblica» (*Apologia*, σ. 325). «quasi che io avessi ordita qualche congiura di tuorgli la vita e le facoltà, quasi che io avessi commesso qualche gran tradimento e scelleraggine contra di lui» (*ὁ.π.*, σ. 326).

3. «Risponderò con ragioni, e non con villanie; con argomenti, e non con novelle, nè con facezie; con disputazioni, e non con persecuzioni» (*Apologia*, σ. 313).

4. Βλ. É. Legrand, *ὁ.π.*, σ. 309, καὶ τὴν ἀνάλυση τοῦ B. Weinberg, *ὁ.π.*, τ. II, σσ. 672 - 676, 900 - 901, 1051 - 1052. Βλ. παραπάνω σ. 4, σημ. 1.

μάλιστα σημείο αναφέρει ότι, αν ήταν εκεί ο άνεψιός του Ίάκωβος Δενόρες, θα ζητούσε ικανοποίηση για το προσβλητικό ύφος που χρησιμοποιεί ο Guarini¹. Ο Ίάσων αμυνόμενος αισθάνεται την ανάγκη να πεί ποιός είναι, και με την ευκαιρία αυτή εξιστορεί τις παλιές δόξες της οικογένειάς του και δίνει αρκετές πληροφορίες για τον έαυτό του, τους συγγενείς και τους φίλους του. Από την άποψη αυτή ή «Apologia» αποτελεί την πλουσιότερη και την έγκυρότερη πηγή πληροφοριών για τον συγγραφέα της. Ο Guarini, άπτόητος, άπάντησε και στην «Apologia» με το έξίσου όξυ έναντίον του Δενόρες βιβλίο του «Il secondo Verato», που τυπώθηκε το 1593 στη Φλωρεντία² με το ψευδώνυμο Attizzato Accademico Ferrarese, έπειδή ο Verrato είχε πεθάνει στο μεταξύ. Συστηματική σύνοψη του περιεχομένου και τών δυο αυτών έργων του, άπαλλαγμένη από τις προσωπικές αίχμες έναντίον του Δενόρες, περιέλαβε ο Guarini, τή φορά αυτή έπόνυμα, στο βιβλίο του «Compendio della poesia tragicomica», που τυπώθηκε έπτά χρόνια άργότερα³.

Για το περιεχόμενο τών θεωρητικών έργων του Ίάσωνα Δενόρες και για τον βαθμό της πρωτοτυπίας τών άπόψεών του είναι, φυσικά, άδύνατο να γίνει, έστω και συνοπτικά, λόγος στα στενά πλαίσια της μελέτης αυτής, που έχει ως κύριο στόχο να παρουσιάσει για πρώτη φορά συγκεντρωμένες τις πενιχρές πληροφορίες που μάς έχουν σωθεί για τή ζωή και τή δράση του ξεχασμένου αυτού Κύπριου λογίου του 16ου αιώνα. Βασική θέση του Δενόρες (και σ' αυτό προχωρεί πέρα από τον Άριστοτέλη) είναι ότι ή ποίηση συνδέεται άμεσα με τήν ήθική και τήν πολιτική και επιβάλλεται να ύπηρετεί σκοπούς αυστηρά παιδευτικούς και έποικοδομητικούς. Οί άνθρωπιστές της Άναγέννησης, θαμπωμένοι από τήν όμορφιά τών κλασικών κειμένων που είχαν ανακαλύψει, δέν είχαν συνειδητοποιήσει άπόλυτα το πρόβλημα της σχέσης άνάμεσα στην τέχνη και στην ήθική. Η λογοτεχνία γραφόταν άποκομμένη από τή ζωή. Με τον έρχομό της Άντιμεταρρύθμισης αναβίωσε ή θωμιστική αντίληψη ότι σέ όλα τά επίγεια πράγματα πρέπει να αναζητηθεί κάποιος σκοπός, και οί θεωρητικοί άρχισαν, για πρώτη φορά, να προβληματίζονται για τή σχέση της λογοτεχνίας με τήν ήθική. Η ύπαρξη της λογοτεχνίας ήταν δεδομένη, έπρεπε όμως να βρεθεί κάποια φιλοσοφική βάση που να τή στηρίζει και να τή δικαιώνει. Και πρώτα άπ' όλα ή λογοτεχνία έπρεπε να άποκαθαρθεί. Ο Index

1. «Per tutte queste cause dunque il predetto Illustrissimo Signor Jacopo non l' avrebbe mai lasciato proceder meco con si fatti termini, spiacevoli e rincrescevoli» (*Apologia*, σ. 328).

2. Βλ. Ε. Legrand, *ό.π.*, σ. 321.

3. Βλ. τήν πλούσια βιβλιογραφία για τον Guarini που σημειώνεται από τον M. Ariani, *ό.π.*, σσ. 727 - 728.

ἀποτελεῖ μὴν ἀκραία προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Ἡ ἐκκλησία, καὶ μαζί της ἡ λογοτεχνία, στράφηκαν τώρα ἐμμονότερα πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, γιὰ νὰ θεμελιώσουν θεωρητικὰ τὶς θέσεις τους, καὶ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα ἡ λογοτεχνικὴ δημιουργία καὶ ὁ τρόπος προσέγγισής της μεταβάλλονται ριζικά. Ὁ ἡδονισμὸς τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ αἰώνα δίνει τώρα τὴ θέση του στὸν ἠθικισμὸ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰώνα, ὅταν εἶχε πιά ἀποκατασταθεῖ τὸ κύρος τῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ κίνδυνοι εἶχαν ἀποσοβηθεῖ, ὁ ἀδιάλλακτος αὐτὸς διδασκισμὸς ἀρχίζει νὰ ἀμβλύνεται, καὶ νὰ ξανακερδίζει ἔδαφος ἡ ἀντίληψη ὅτι στόχος τῆς λογοτεχνίας εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἀπόλαυση ποὺ προσφέρει¹.

Ὁ Δενόρες εἶναι ἀπὸ τοὺς τελευταίους θεωρητικοὺς τῆς ἠθικιστικῆς σχολῆς. Θεμελιωκὴ θέση στὴν κριτικὴ του ἔχει ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ ποίηση χρωστᾷ πολλὰ στὴν ἠθικὴ καὶ στὴν πολιτικὴ φιλοσοφία καὶ λειτουργεῖ μὲ τὴν ἴδια δυναμικὴ, εἶναι μάλιστα ἐκπληκτικὸ πόσο πολὺ ὑποτάσσει τὴν ποιητικὴ τέχνη στὴν ἐξυπηρέτηση χρησιμοθηρικῶν σκοπῶν. Ὅπως γράφει στὸ «Discorso», ἡ ποίηση γεννήθηκε ἀπὸ φυσικὰ αἷτια, ἀλλὰ γρήγορα ἄνθρωποι σοφοὶ τὴν κατεύθυναν στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν τῆς πολιτείας, «γιὰ νὰ δημιουργήσει σωστὰ ἦθη στὰ κράτη τους καὶ νὰ τὰ ὀδηγήσει στὴν εὐτυχία»². Σὲ κάθε πολιτικὴ ἢ διοικητικὴ μορφή ἀντιστοιχεῖ καὶ μιὰ ποιητικὴ μορφή κατάλληλη νὰ διδάξει στοὺς ἀνθρώπους πολιτικούς καὶ ἠθικούς κανόνες χρήσιμους γιὰ νὰ ζήσουν κάτω ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη διακυβέρνηση. Σκοπὸς τοῦ κάθε εἴδους πρέπει νὰ εἶναι νὰ ἀναπαριστᾷ μὲ πιθανοφάνεια καὶ εὐάρεστα πράξεις καὶ χαρακτῆρες κατάλληλους νὰ μεταδώσουν τὰ διδάγματα ποὺ ἐπιθυμοῦν οἱ κυβερνήτες. Ἡ πλοκὴ καὶ ὁ μῦθος δημιουργοῦν τὴν κατάλληλη συγκίνηση, ποὺ διαμορφώνει τὸν πολίτη καὶ συμβάλλει ἔτσι στὸ δημόσιο συμφέρον. Ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν χαρακτῆρων διδάσκει πῶς πρέπει νὰ ζοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ τίς συνέπειες τῶν πράξεών τους. Τὰ γνωμικὰ διευκολύνουν τὴ σπουδὴ τῆς ρητορικῆς καὶ ὁ λόγος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ στίχο συνεργοῦν στὴν πειθῶ. Μιὰ ποιητικὴ σύνθεση μπορεῖ νὰ ἀποτιμηθεῖ μόνο σὲ συνάρτηση μὲ τοὺς κοινωνικούς σκοποὺς ποὺ ἐξυπηρετεῖ. Τρία ποιητικὰ εἶδη ἔχουν τίς δυνατότητες αὐτές: ἡ τραγωδία, ἡ κωμωδία καὶ τὸ ἥρωικὸ ποίημα. Μόνο αὐτὰ μποροῦν νὰ ἀπαγγελοῦν δημόσια, μπροστὰ σὲ πλήθη λαοῦ, καὶ νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ πολιτικά, βοηθώντας ἔτσι τὴν καλὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Ὁ Δενόρες δὲν διστάζει μάλιστα νὰ προσθέσει στὸν γνωστὸ ὀρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν τραγωδία τὴν ἐξῆς κατακλείδα: «γιὰ νὰ ἀπο-

1. Πρβλ. F. E. Budd, ὁ.π., σσ. 425 - 427.

2. B. Weinberg, *Trattati*, ὁ.π., σ. 375 (per generar buoni costumi nelle loro repubbliche e per inviarle alla felicità).

καθαίνει (τούς θεατές), μέσφ τῆς εὐχαρίστησης, ἀπὸ τὰ σφοδρότερα πάθη τῆς ψυχῆς καὶ νὰ τοὺς παρωθήσει στὴ σωστὴ ζωὴ, στὴ μίμηση ἐνάρετων ἀνθρώπων καὶ στὴ διατήρηση τῶν καλῶν πολιτειῶν»¹. Ἡ λειτουργία τῆς τραγωδίας εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς κωμωδίας. Ἡ πρώτη ἀποκαθαίρει ἀπὸ τὰ πάθη μὲ τὸν ἀριστοτελικὸ ἔλεο καὶ φόβο, ἡ δευτέρη ἀνακουφίζει ἀπὸ τὰ βάσανα ποὺ καταστρέφουν τὴν ἡρεμία τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ εἶδη ἔχουν μεγάλη πολιτικὴ σημασία, καὶ ὁ Δενόρες συνιστᾷ ἐκθύμως νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς μέσα πολιτικῆς διαφώτισης καὶ προπαγάνδας, μιὰ ἰδέα ποὺ δὲν εἶναι ἀνεπίκαιρη καὶ στίς μέρες μας καὶ ποὺ ἡ Ἀντιμεταρρύθμιση (καὶ ὄχι μόνο αὐτὴ) δὲν παρέλειψε νὰ τὴν ἐκμεταλλευθεῖ ἀρκετά. Εἶναι, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἡ ἰδεολογία τῆς στρατευμένης τέχνης.

Τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ «Discorso» εἶναι ἀφιερωμένο στὴν τραγικωμωδία καὶ στὸ ποιμενικὸ δράμα, ποὺ συνδυάζονται στὸν «Pastor Fido» τοῦ Guarini. Ἡ τραγικωμωδία, καθὼς περιέχει στοιχεῖα ποὺ ἀλληγοροῦν τὴν ἀποτελεσματικότητά της, δὲν ἐξυπηρετεῖ κανέναν συγκεκριμένο σκοπὸ καὶ καταλήγει νὰ μὴν ἔχει καμιά χρησιμότητα, ὅπως πρέπει νὰ ἔχει κάθε λογοτεχνικὸ εἶδος ποὺ ἀπαγγέλλεται δημόσια. Παράλληλα μὲ τὰ φιλοσοφικοπολιτικὰ ἐπιχειρήματα ὁ Δενόρες χρησιμοποιεῖ, βέβαια, καὶ φιλολογικά. Ἄν ἡ ἀνάμειξη τοῦ κωμικοῦ μὲ τὸ τραγικὸ στὸ ποιμενικὸ δράμα καὶ σὲ ἄλλα δραματικὰ εἶδη ἦταν θεμιτὴ, αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλη. Κατὰ τὸν Δενόρες, ἡ ἀνάμειξη τοῦ κωμικοῦ μὲ τὸ τραγικὸ εἶναι ἀνεπίτρεπτη, γιατί ἀναπόφευκτα ὀδηγεῖ σὲ τερατογένεση. Γιὰ ἐπίρρωση τῶν ἀπόψεών του ἐπικαλεῖται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνα, καὶ τὴ ρῆση τοῦ Κικέρωνα ὅτι καθετὶ κωμικὸ ἀποτελεῖ μειονέκτημα στὴν τραγωδία, ὅπως καὶ στὴν κωμωδία καθετὶ τραγικὸ (*turpe comicum in tragedia, turpe tragicum in comedia*). Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἀνάμειξη τῶν δυὸ ἀσύμβατων αὐτῶν στοιχείων εἶναι ἀνεπίτρεπτη, ἡ τραγικωμωδία ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ ἔχει ὑπόθεση διπλή. Ἐτσι ὅμως ἀντιστρατεύεται μιὰ θεμελιακὴ ἀρχὴ ποὺ διατυπώνει ὁ Ὀράτιος στὴν «Ars Poetica», ὅτι στὴν ποιητικὴ σύνθεση ἡ ὑπόθεση πρέπει νὰ εἶναι μιὰ καὶ ἐνιαία. Ἄλλωστε, οὔτε οἱ βοσκοί, οὔτε οἱ χωρικοὶ εἶναι πρόσωπα κατάλληλα νὰ παραδειγματίσουν. Ἡ τραγικωμωδία λοιπὸν ὄχι μόνο ἀντιστρατεύεται τοὺς κανόνες τῆς κλασικῆς ποιητικῆς, ἀλλὰ ἀντιβαίνει καὶ στίς ἀρχές τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς καλῆς διακυβέρνησης. Ἀπαράδεκτη, τέλος, εἶναι ἡ ἀνάμειξη τοῦ ὑψηλοῦ ὕφους τῆς τραγωδίας μὲ τὸ ἀπλούστερο καὶ οἰκειότερο ὕφος τῆς κωμωδίας.

1. B. Weinberg, *Trattati*, 3.π., σ. 411 (per purgarli col mezzo del diletto da più importanti affetti dell' animo e per indirizzargli al ben vivere, alla imitazione degli uomini virtuosi et alla conservazione delle buone republiche).

Κάθε σύνθεση που αποκαλείται ποιμενική τραγικωμωδία είναι ποιητικά και ήθικα άθέμιτη, και συνεπώς ο «Pastor Fido», που ανήκει σ' αυτή την κατηγορία (άσχετα αν δεν αναφέρεται ρητά), πρέπει να θεωρηθεί εκ προοιμίου και έξ όρισμού έργο άποτυχημένο¹. Αυτό σε πολύ γενικές γραμμές είναι το περιεχόμενο του «Discorso». Οι ίδιες άπόψεις, αναπτυγμένες διεξοδικότερα, συστηματικότερα και σε ήρεμότερο τόνο, επαναλαμβάνονται και στην «Poetica» του Δενόρες. Η «Apologia» είναι αφιερωμένη στην αντίκρουση των άπόψεων του Guarini και περιορίζεται στη συζήτηση του ποιμενικού δράματος, χωρίς να προσθέτει τίποτε το ουσιαστικό ή το αξιολογικό. Έννοείται ότι και στην «Apologia» το νέο είδος απορρίπτεται έξίσου αξιωματικά και κατηγορηματικά². Περιττεύει ίσως να προσθέσουμε ότι ούτε οι άπόψεις του Δενόρες για το ποιμενικό δράμα είναι ιδιαίτερα έγκυρες και πειστικές³.

Αν θελήσουμε να αποτιμήσουμε γενικά την αξία του Ίάσονα Δενόρες ως κριτικού και θεωρητικού τής λογοτεχνίας, πρέπει να παραδεχθούμε ότι δεν ήταν προσωπικότητα πρώτου μεγέθους. Ήταν υπερβολικά έπηρεασμένος από το ήθικιστικό κλίμα των μέσων του 16ου αιώνα, και επίσης υπερβολικά έξαρτημένος από τις έπιταγές τής κλασικής ποιητικής. Του ήταν αδύνατο να αντικρύσει την ποιητική και τή δραματική τέχνη του καιρού του με την ευαισθησία και τὰ μέτρα τής δικής του εποχής. Σ' αυτό ίσως να φταίει και ότι ο ίδιος δεν άσχολήθηκε με την ποίηση (αν έξαιρέσουμε τὰ λατινικά του συνθέματα⁴) και δεν είχε καμιά έμπειρία τής δραματουργικής πράξης. Τείνει λοιπόν να συμφωνήσει κανείς με τον Budd, ότι ή κριτική του Δενόρες δεν έχει καμιά αισθητική και πολύ μικρή πρακτική αξία⁵. Η σημασία του έργου του έγκειται όχι τόσο στην έγκυρότητα των άπόψεών του, όσο στο ότι ήταν από τους πρώτους που ξανάφεραν, ύστερα από πολλούς αιώνες, στο φώς τής συζήτησης την προβληματική τής ποιητικής δημιουργίας σε όλο το φάσμα της. Η διαμάχη του με τον Guarini, από τις γνωστότερες και σημαντικότερες φιλολογικές διαμάχες του 16ου αιώνα στην Ίταλία⁶, δεν άφησε έντελώς ανεπηρέαστη και τή δραματουργία τής εποχής του. Κυρίως όμως έπηρέασε τή

1. B. Weinberg; *Trattati*, ό.π., σσ. 415 - 417.

2. «La pastorale... patisce opposizioni e si può dir che sia una certa composizione volontaria, fuor de' principi già statuti e delle regole de filosofi morali e civili e de' governatori e de' legislatori delle reppubbliche, non apportando alcun beneficio a coloro che vivono nella città ed essendo... senza alcun fine utile» (*Apologia*, σ. 319).

3. Βλ. τις παρατηρήσεις του B. Weinberg, *History*, ό.π., τ. II, σ. 1073.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 9.

5. F. E. Budd, ό.π., σ. 433.

6. Βλ. B. Weinberg, *History*, ό.π., τ. II, σσ. 1074 - 1105.

θεωρία τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆ φιλολογικῆ κριτικῆ ὄχι μόνο στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ ἀργότερα καὶ στὴ Γαλλία. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ ὁ λησμονημένος αὐτὸς ἀριστοτελιστὴς εὐπατρίδης τῆς Κύπρου ἀξίζει τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μας.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΙΑΣΩΝΑ ΔΕΝΟΡΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΟΓΗ ΤΗΣ
ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΣΕΒΑΣΤΙΑΝΟ VENER EK ΜΕΡΟΥΣ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Τὸ κείμενο ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸ ἔντυπο: *ORATIONE DI IASON| Denores al Sereniss. Principe di Venetia Seba|stian Veniero, per nome di quei Gentil' huo|mini del Regno di Cipro, che dopo la perdita della patria si trovarono presenti| nel tempo della sua feliciss. creatione:| Que da parte di tutti breuemente si rallegra con sua Se|renità, dimostra la loro fedeltà, et deuotione uerso la| sua Republica, racconta le mi- serie sostenute per non hauer uoluto condiscender à machiar|la, o diminuir|la, et finalmente dimanda qualche aiuto per souueni|mento delle loro calamità.* [Σῆμα] | *IN PADOVA| Per Lorenzo Pasquati 1578.* Τὸ ἔντυπο ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα ὀκτασέλιδα, πὺ ἀριθμοῦνται κάτω δεξιά (a - d). Ἡ σελιδαρίθμηση 1 - 26 εἶναι δική μας. Ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες διορθώσεις στὴν κεφαλαιογράφηση καὶ στὴ στίξη, διατηρήσαμε ἀπαράλλακτη τὴν ὀρθογραφία τοῦ κειμένου. Τὰ ἐλάχιστα τυπογραφικὰ σφάλματα διορθώθηκαν σιωπηρά.

Η ΑΦΙΕΡΩΣΗ ΣΤΟΝ ΠΑΥΛΟ ΤΙΕΠΟΛΟ

(1) All' Illustrissimo Signor Paulo Thiepolo, Dignissimo Procurator di San Marco¹, patron et protettor sempre colendissimo.

Riconoscendo io nelle mie piu graui necessità la uita et l'honore dalla somma giustizia et benignità di Vostra Signoria Illustrissima, ne potendo in alcun modo sodisfare a si fatto obligo, ho meco stesso proposto almeno di consecrarle deuotamente per memoria de' benefici gia riceuuti la presente oratione fatta da me per nome di tutta la nation nostra a quel Principe, il quale, mentre uisse², fu sempre un graue testimonio

1. Ὁ Παῦλος Tiepolo ἔγινε Procuratore τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ 1576 (Francesco Sansovino, *Venetia città nobilissima et singolare*, con le aggiunte di Giustiniano Martinioni, Βενετία 1968 (ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης τοῦ 1663), σ. 305). Στὸν ἴδιο, ὡς Riformatore τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, ὁ Δενορές ἀφιέρωσε καὶ τὸ βιβλίον του «In M. Tullii Ciceronis universam philosophiam» (1581).

2. Ὁ Σεβαστιανὸς Venier πέθανε στὶς 3 Μαρτίου 1578, ἔχοντας διατελέσει δόγης λιγότερο ἀπὸ ἓναν χρόνον (Andrea Da Mosto, *I dogi di Venezia nella vita pubblica e privata*, Μιλάνο 1966 (ἀνατύπωση 1977), σ. 292).

della molta osseruanza et prontezza d' animo di noi tutti uerso la Sua Republica. La qual cosa mi son mosso io a fare tanto piu uolentieri, quanto che insieme con gli altri di quello sfortunato Regno, che si sono ricouerati in queste parti, habbiamo ferma speranza che ella sia per succedergli nel prender quasi per mano quella tutela et protettione, che si hauea gia di noi tolto sua Serenità. Onde aggraderà forse a Vostra Signoria Illustrissima di ueder congiunta con questa congratulatione la fedeltà di coloro, che la gloriosa memoria dell' Illustrissimo suo padre ha grandemente stimato et esaltato in miglior fortuna et che essa poi quasi (2) per heredità in così loro infelice esilio si hauerà degnato di fauorire. Si contenterà dunque, per sua infinita cortesia, che la presente oration nostra, quale esser si uoglia, si lasci hora uedere sotto il suo honoratissimo nome, riuolgendo alcuna uolta, secondo che le si offerirà la occasione, il suo pietoso sguardo alle humili et giuste supplicationi in essa da noi rappresentate alla sua clementissima Republica. Il che sperare ne fa la somma charità che in ogni tempo et a Roma et in Venetia con chiari effetti ci ha dimostrato Vostra Signoria Illustrissima, a cui Nostro Signor presti lunga et felice uita, et a noi faccia gratia secondo l desiderio nostro di poter goder intieramente i frutti della sua giustitia et benignità.

Di Padoa adi x. Agosto MDLXXVIII.

Di Vostra Signoria Illustrissima

Humilissimo et deuotissimo seruitor

Iason Denores

O ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ ΔΟΓΗ ΣΕΒΑΣΤΙΑΝΟ VENIER

(3) Oratione di Iason Denores al Serenissimo
Principe di Venetia Sebastian Veniero.

Se il fidelissimo uostro Regno di Cipro, Serenissimo Principe, fosse hora in quell' auenturoso stato, nel quale era gia, quando felicemente godea la somma giustitia di questa inclita et eccelsa Republica, come prima hauesse egli fatto per le sue città et castella quei segni d' allegrezza, che maggiormente si conuenissero alla sua antica fedeltà et deuotione, hauerebbe ancho procurato di mandar una parte de' suoi piu honorati gentilhuomini a manifestar et con la pompa de' uestimenti et con il uolto et con le parole quanto si rallegrasse di questo altissimo grado, meritamente da tutti gli ordini con non mai piu usate maniere conferito nella illustrissima persona di Vostra Serenità. Ma poi che

non gli è conceduto per le sue graui disauenture di poter fare un cosi debito ufficio, come hauerebbe sommamente desiderato, resta almeno che noi altri, i quali da tutto quel gran corpo ha fin hora riseruato piu benigna fortuna, non manchiamo di dimostrarle un tal nostro interno et riuerente affetto in questa somma et uniuersal consolatione. Et quantunque, Serenissimo Principe, il nostro comparir dinanzi alla dignissima uostra presenza sia hora senza alcuno splendor di ricchezze, non dimeno siamo certissimi di douer essere tanto piu benignamente abbracciati et fauoriti, quanto che la perdita di tutti questi commodi et ornamenti della fortuna non è stata possente d' impedir la presente demonstratione del nostro deuotissimo animo uerso Vostra Serenità. Et percioche ogni allegrezza di noi commune con tutti gli altri è non meno dell' hauer ella meritato cosi altamente, che dell' hauer conseguito il principato, chi mai fu piu degno di si giusto premio di colui che sotto le sue gloriose insegne et con la sua inuitta destra ha liberato tutta la christianità dalla bocca et da' fieri artigli di una cosi horribile et pauentosa natione, che da quattrocento anni in qua uiue sempre et si nutrisce del nostro sangue e triompha delle nostre spoglie e trophei? Tutti questi doni et benefici molto piu uiuamente si rappresenterà nella mente et nell' animo chiunque alquanto uorrà con prudente discorso imaginar fra se medesimo che progresso hauerebbe fatto il furore et l' impeto della guerra sotto la potentissima armata de' nemici, se non fosse stato dalla man di Dio risospinto et ritardato per mezzo uostro. Non è castello, non è fortezza, non è città, non è gente, non è natione cosi gagliarda, cosi fiera et cosi animosa, che non si fosse (5) grauemente riscossa et risentita da un tanto incendio et mouimento, che hauerebbe ueduto uenirsi adosso improuisamente. Dalche assai chiaro potrà comprender una gran parte dell' Europa, quanto del suo stato douerà riconoscer dal ualor uostro mosso et guidato dalla diuina benignità. Per Voi, Serenissimo Principe, uide la Italia tutti coloro che la trauagliauano ogni giorno et che gia si diuisauano nell' animo il suo imperio humiliata la lor alterezza dolenti a morte gemere et sospirare. Per Voi la Dalmatia, la Illiria, la Macedonia, il Mar Adriatico lietamente hebbe gratia di riguardare quelle gallere prese e trasiniate dalla uostra possente armata, le quali cosi superbamente per esso la state precedente se n' andauano altiere minacciando ruina per ogni parte. Per Voi finalmente Vinetia puote mirare scornati ne' ceppi et nelle catene coloro che temerariamente disegnauano di ridurla sotto il graue giogo della loro aspra e crudel seruitù. Fu ben dunque ragione che la terra

in queste contrade mandasse fuori straordinarii segni della sua soubondante allegrezza. Produse l' Ottobre fiori et frutti nouelli. Et l' autunno contra la sua natura e stagione diuentò primauera. Et l' anno pareo che all' hora uolentieri desiderasse di prender il suo principio, per attribuir la debita gloria a cosi raro et marauiglioso triumpho. (6) Ne sostenne anchora il grande Iddio, che questo uniuersal giubilo stesse lungamente nascosto et rinchiuso in quel luogo, oue egli prima hebbe il suo felicissimo nascimento, anzi nel medesimo giorno appunto, non aspettando il solito indugio, ispirò nella mente di questo suo dilet-tissimo populo che l' annunciasse per tutta la città di Venetia. Una si fatta uittoria, considerando fra se medesima la gloriosa memoria del Serenissimo uostro predecessore, quante uolte sospirò et si dolse di esser principe, ueggendosi priuato della occasione di tante laudi, quante poi felicemente ha conseguito Vostra Serenità? Hora se il piu legi-timo principato che sia in tutto il mondo dall' istesso suo Principe è stato giudicato men desiderabile di una cosi grande prosperità, quanto piu glorioso si douerà stimar il principato di colui che non ha altramente piu cagione di chieder questa tal gratia da Iddio et dalla sua propria uirtù? Et se al presente fossero uiui in questa città tutti gli altri ualoro-si huomini della Vostra Republica, anchor quegli che sono asceti al supremo grado et che si douesse attribuir di nouo questo principato, a chi fosse piu degno de gli altri, qual di loro non cederebbe di uirtù et di gloria a Vostra Serenità? Et chi uorrebbe mai aguagliar le sue quantunque importantissime attioni al gran merito della Vostra vit-toria? Di tutti (7) costoro alcuni sono stati inalzati a cosi eccelso officio, per essere stati grandi oratori; alcuni, per essere stati prudenti Sena-tori; et alcuni altri, per essere stati eccellenti imperatori, chi di armate et chi di eserciti, ma non è giamai peruenuto alcuno, che insieme in-sieme fosse stato et perfettissimo oratore et sapientissimo Senatore et ualorosissimo imperatore et per terra et per mare, e specialmente di cosi gloriosa uittoria, che molti et molti anni sono non hebbe mai la christianità gratia di rimirar la maggiore, la quale certamente non ap-porta minor authorità et reputatione al principato di quello che a lei apporta hora il principato. A questo ui fece ascender il discender nelle graui opportunità della uostra patria a quei gradi che erano molto in-feriori alle altre uostre passate esaltationi, ma però sommamente nec-cessarii alla conseruatione di tutto lo stato. Percioche dall' essere Voi andato prontissimamente proueditore a Corfu nacque l' essere fatto Ca-

pitano Generale, et di qui la dignità di Procuratore et indi finalmente per uoce d' Iddio et per applauso di tutta la uostra Republica questo honcratissimo grado, quasi giusto premio delle graui fatiche, de' tra-uagli, de' pericoli, della uita a morte tante uolte messa per la salute comune. Et se poi è giudicata somma laude il conseguirlo dopo molti giorni, con disparità d' openioni, per e(8)lettione solamente di uno o di due piu, quanto maggior gloria si douerà stimar il riceuerlo in poche hore, dal consentimento uniuersale di tutti et senza alcuna contraddittione? Et che uorranno in un tratto significar tutte queste mai per adietro non sentite dimostrazioni uerso Vostra Serenità? Per certo non eccesso di estreme ricchezze: perche hauete sempre atteso piu presto ad honoratamente spenderle che accumularle; non maggioranza di nobiltà: perche nol consente la equalità et il temperamento di questa Republica; non lo splendor di due altri ualorosi Principi della uostra nobilissima famiglia: perche molti forse piu dretti heredi non cosi facilmente ue lo concederebbono; ma ben a gloria publica una propria et suprema fortezza sopra ogni altra fortezza, una suprema prudenza sopra ogni altra prudenza et una ueramente indubitata magnanimità et uirtù heroica. Per tanto ragioneuolmente il Maggior Re di tutta l'Europa non ha mai bramato di mirar alcuna altra cosa piu preciosa et con piu ardente affetto nella egregia città di Venetia che Voi, solo principio, mezzo et fine della piu famosa et illustre impresa che habbia mai ueduto il sole sotto l' insegne di Christo nell' ampio pelago de' suoi spatiosi mari. Onde io dubito che quello, che son per dir al presente non sia espresso da me con parole, ne da altri compreso nel modo (9) che io me lo ho disegnato nell' animo. A me certo pare che Vostra Serenità con noue maniere habbia sottomessa la istessa uittoria, hauendo con le sue gloriose armi animosamente rotto et superato coloro che da tanti et tanti secoli in qua non hanno mai fatto altro che uincere et triumphare, col dimostrar ella chiaramente al mondo l' audacia et l' alterezza de' barbari non essere, come si credea, totalmente insuperabile, anzi niuna forza essere tanto potente che non sia grandemente inferiore alla uostra eccelsa uirtù. Se questa santissima Republica, Serenissimo Principe, non fosse hora tanto modesta et rispettosa, quai rostri, quai gallere, quai spoglie de' nemici non s' inalzerebbono per questi palagi, per queste piazze, per questi tempj consecrate al nome uostro et all' eternità? Et a qual altro saranno mai attribuite le palme, i lauri, i triumphj della presente uittoria che a colui

al quale l' infallibile sentenza del sommo Iddio ha riseruato per premio et per corona in miracolosa maniera il principato della sua piu chiara et diletta Republica che fra' mortali habbia egli formata in terra? Taccio hora le sue memorabili attioni in Albania a Margheriti et a Soppoto et qualunque altra, non hauendo esse luogo doue si ragiona di una cosi rara uittoria, alla qual cede non pur la nostra, ma anchora in gran parte la memoria de' passati secoli. Et auenga che sia per se illustre ciascuna di esse per le circostanze che l' accompagnano; tuttauia apparagionate a questa sono a guisa di minute stelle a comparatione della gran luce del sole. Per la qual cosa le gloriose uostre laudi acquistate col fauor diuino et col ualor delle arme uiueranno eternamente non pur nelle nostre, ma nelle penne et nelle lingue di tutte le genti, ne si trouerà alcuna età delle future che non habbia a predicarle et esaltarle. Gia mi par di sentire per le charte et per le historie tumulti de' soldati, strepiti d' arme, suoni di trombe. Gia mi par di affigurar i corpi morti de' nemici et il mar conturbato del loro sangue, et tutta l' armata de' christiani uittoriosa triumphar delle spoglie di quei gran Gonfalonieri di Machometto. Douerà dunque sommamente rallegrarsi Vostra Serenità di un tanto bene che la diuina prouidenza per gli suoi innocentissimi costumi et religione le ha riseruato in questa età. Et ciò farà quantunque uolte riuolgerà seco stesso nell' animo i singularissimi beneficii da lei impiegati con graue pericolo della sua uita a conseruatione di tutto questo dignissimo imperio, di tutta Italia et di tutta la christianità, a gloria di quell' altissimo Iddio, che ha sempre accompagnato le sue fortissime braccia et quelle di tutti suoi ualorosissimi sopracomiti et capitani. Hora se i uostri proprii nemici con ogni sorte di riuerenza et ueneratione (11) personalmente si rallegrarono con Vostra Serenità di quel principato, che ella conquistò con tanto loro sangue sparso et che potrebbe anchora forse in qualche tempo essere a loro mal grado et disauentura; se il loro potentissimo Re diuenuto quasi incorrotto giudice de' uostri meriti ui attribuisce titoli, che non si ha mai inchinato per adietro a dar qualsiuoglia altro Principe di tutta la christianità, con che accoglienze ui abbracceranno? Con che beniuolenza ui raccoglieranno? Con che laudi ui inalzeranno i uostri nobilissimi cittadini, i fidelissimi uostri populi et i deuotissimi uostri sudditi, uedendoui massimamente a lor commodo et ornamento salito a cosi legitimo gouerno, che forse tra mortali si puo dir con giusta ragione che non ue ne sia quasi alcun altro? Ma che dico io de' uostri nemici? De' uostri cittadini? De' uostri populi? Et de' uostri sudditi? I lidi di tutti quei paesi dell' Achaia, della Grecia, che sono stati come spettatori

delle marauigliose uostre prodezze, credo che ardano di desiderio anchor essi di rallegrarsi con Vostra Serenità, riconoscendo in lei l' alto ualore de' loro Themistocli, Agesilai, Alessandri et Epaminondi, de' quali se n' andaua altiera et superba l' antiquità. Questi cieli finalmente, questi cieli, Serenissimo Principe, et quest' aria, che, riuolgendosi improuisamente contra i uostri nemici, si dimostrò tanto fauoreuole alle uostre nauì, alle uostre gallere, alla ualorosa uo(12)stra armata in quel punto, quando era in forse la grandezza, la gloria, la dignità del nome christiano, la medesima hora tutta lieta et ridente per renderui i debiti honori nel primo apparir del uostro felicissimo principato si è totalmente in un subito purificata da ogni pestilente contagione et mortalità. Vengo hora da queste communi alle cause che habbiamo etiandio noi altri rimasti da un tanto Regno di congratularci particolarmente con Vostra Serenità, hauendo ella fatto dopo non molti mesi le giuste uendette delle dispietate offese et tormenti che amaramente habbiamo sentito con ogni sorte di crudeltà. Habbiamo pur mirato con gli occhi proprii et Ali et Sirocho et Caracoza et tanti altri famosi capitani con gli loro figlioli carichi delle nostre ricchezze parte uccisi, parte presi et condotti prigioni, che anchora non ben satii del nostro sangue fieramente ne stracciauano per ogni momento. Et quanti de' nostri piu chari parenti prima per somma benignità de Iddio, et poscia per merito della uostre magnanimità, quasi tornati da morte a uita, hebbero special gratia con le proprie mani di uendicarsi et di riscuotersi dalla seruitù? Et quante delle nostre matrone improuisamente abbracciarono liberi i loro figlioli, che erano in tuttoperate di riuederli? Ben possiamo dunque chiamarla et liberatrice et uendicatrice del nostro sangue, e sperar anchora che ella sia per rinouar et ren(13)der chiara la fedeltà, et deuotione di tutta quella patria uerso questo gloriosissimo stato. Et sa pur ella per esperienza che non ne ha mai chiamati al seruitio publico, mentre con somma giustitia reggeua et custodiua tutta quell' Isola, che non siamo stati d' ogni hora disposti ad ubbidirle, non hauendoci mai imposto alcun carico ne' sospetti di guerra, che sempre non l' habbiamo intieramente sodisfatta. Se ne hauesse ella richiesto di arder uiui i figliuoli proprii con le proprie mani, gli haueressimo sacrificati al nome della sua Republica. Et che cosa era nostra, che sempre non sia stata parimente uostra? Il cuore, il sangue, la uita, l' anima era perpetuamente piu a' commodi di questo illustrissimo dominio che di noi altri, come si è potuto anchora piu apertamente uedere in questa nostra estrema et uniuersal desolatione. Di fuori erauamo circondati da un potentissimo esercito di cento uintimillia persone, esercitatissime in

ogni maniera di guerreggiare, che anchora fino a quel tempo non haueano riceuuto alcuna rotta, ne prouato auuersa fortuna. Di dentro erauamo per breuità di tempo, per lontananza de' paesi, per assenza di nauì, per dipartenza, per morte, per altri uarii auuenimenti con picciol numero de soldati, senza gouernatori che s' intendessero mediocremente almeno dell' arte della militia, in una fortezza posta infra terra, priua d' ogni souuenimento di fuori, anchora (14) non compita, ne incamisciata, ne ben attornata di fosse et di parapetti; e specialmente in una Isola contigua quasi a' nemici, aggirata d' ogn' intorno da' loro paesi, lontanissima da ogni soccorso del suo principe. Hora in una tanta afflittione et miseria della nostra città, hauendone ancho il nemico dopo molti et molti abbattimenti gia uicino et sicuro della uittoria, prima fatto uedere con gli occhi proprii per le ruine de' belloardi da lui gia mandati a terra, che non manchaua quasi altro che di douer metter il giorno sequente di certezza il tutto a ferro et a fiamma, et inuitandone egli a renderci con larghissime promissioni di saluarne la uita, l' entrate et le facultà, pur non scorgendo noi alcun altro rimedio al nostro scampo habbiamo constantissimamente piu tosto eletto di ueder i nostri piccioli figlioletti separati dalle nostre braccia et fieramente uccisi nella nostra presenza, le mogli et le figliole crudelissimamente stracciate et martoreggiate, che di non star sotto la ubbidienza de' uostri clarissimi rappresentanti et di non osseuar intieramente la fede al nostro Principe. Et che altro poteuano mai fare in tale stato ducento sfortunati gentilhuomini nati et accresciuti in un Regno, oue per molti secoli continui non si è mai ueduto ne guerra, ne corpo di esercito, se ultimamente nella riuiera dell' Africa ad ogni soccorso et aiuto uicinissima tanti soldati Spagnoli et Italiani, fior et (15) reputation della militia christiana, auuezzi sempre a sottometer città, regni et prouincie non hanno potuto difender la piu famosa et antica fortezza che sia mai stata nel mondo almeno per lo spatio di trenta giorni contra l' innumerable stuolo di questa fiera et horribile natione? Non è marauiglia dunque, se le nostre picciole forze non habbiano sostenuto longo tempo la gran potenza di un tanto nemico. È ben marauiglia, che la uostra uirtù habbia potuto non solamente resister alla sua poderosissima armata, ma anchora uincerla et soggiogarla. Et però se a Voi solo non è stato egli formidabile, non è perciò che non sia stato egli spauenteuole a molti altri, ancho poiche Vostra Serenità ha conseguito contra di lui una cosi gloriosa uittoria, non che auanti, quando solamente col terror del suo gran nome facea horrore a tutto il mondo. A noi basta che tanti nembi, tante fortune, tante tempeste, che ne minacciauano adosso una cru-

delissima ruina, uenendo tutte in un tratto, non siano state possenti di estinguer in una minima parte l'ardentissima fiamma della nostra constantissima fede. Onde possiamo dir francamente che la estrema posanza dell'altiero tiranno de gli Ottomani puo darsi uanto di hauer preso et distrutto le mura della nostra patria, ma non gia di hauer sottomesso i nostri animi et la nostra fedeltà. Et che non habbiamo poscia (16) noi ueduto et sofferto per non hauer uoluto con discender a macchiarla o diminuirla? Quai miserie, quai straci, quai crudeltà non habbiamo sostenuto, essendo nella dipartenza delle armate condotti schiaui in questa et in quell'altra prouincia da gl'infideli? Qual contrada dell'Asia, dell'Africa et dell'Europa non è testimonio de' nostri esili, de' nostri supplici, de' nostri tormenti? Che amaritudine pensa Vostra Serenità che ne sia il mirar i figlioli altre uolte accompagnati con qualche numero di seruidori, et hora non hauer da nutrirgli? Hauergli alleuati con tante delicatezze, et hora non hauer panni almeno di poueramente coprirgli, non che spesa di mantenergli et di amaestrarli? Anzi antiueder la futura loro pouertà et miseria, che suole spegner ogni lume di nobiltà? Che animo crede ella che sia il nostro, riguardandoci le figliole a lato et non hauendo ne di che pascerle, ne di che uestirle, ne di che maritarle, ne di che mandarle o per uoluntà o per forza ne' monesterii? Oltra il mirar parte delle gentildonne di quello sfortunato Regno, madri et sorelle et consorti et figliole de' uostri fidelissimi feudatarii, tutte in una picciola casa rinchiuse ad ogni uil seruigio adoperarsi et mendicar infelicemente di hora in hora la uita et attenderla dalla sorte, dalla fortuna et dall'altrui arbitrio et discretione? Lascio di dir di quegli altri figlioli, che lontanissimi (17) da noi si trouano in durissima et asprissima cattiuità senza speranza di liberarsi gia mai. La presenza de' piu chari et propinqui parenti nelle infirmità suole prestar qualche alleuiamento, et a noi non apporta altro che confusione. A gli altri la morte de' figlioli è di un incomfortabile et estremo dolore, et a noi sono di maggior tribulatione i figlioli che uiuono di quegli che gia sono stati cosi fieramente uccisi; anzi quegli che uiuono o ne fanno desiderar la lor morte o ne fanno desiderar la morte di noi medesimi, per non uedergli in quello stato in che si trouano, et per non douergli uedere in quelle maggiori calamità, nelle quali dubitiamo che anchora siano per douer incorrer nell'auuenire. Onde se ci accompagniamo con altri che siano in miseria, moltiplichiamo le nostre tribulationi et i nostri infortunii, partecipando parimente delle loro disauenture; se ci abbattiamo in chi si gode in qualche prosperità, maggiormente ci dogliamo, non gia per inuidia, ma perche specchiandoci nell'altrui felicità molto piu riconosciamo le no-

stre disgratie, le quali per ogni momento ne rappresentano et quello che noi hora siamo et quello che siamo stati pur l' altro giorno. Qual giamai de' uostri sudditi ha patito per uoi quanto habbiamo patito noi? Tutte le loro afflittioni sono fauole a comparison delle nostre non simulate tragedie, nelle quali tut(18)tauia siamo ad un certo modo non a caso ma per uolontà, non per fortuna ma per elettione, non per necessità ma per deliberato consiglio. Che dirò io della fortezza di Famagosta? De' disaggi sostenuti in tanti assalti et in cosi lungo et pericoloso assedio? Della sua infinita pazienza? Della costanza? Della prontezza d' animo dimostrata per conseruarsi sotto le gloriose insegne di questa Repubblica? Altra arte non habbiamo imparato tutti noi che quella della ubbidienza et fedeltà et queste non siamo restati di essercitare fino all' ultimo spirito, come siamo certissimi che molti forse presenti in questa honoratissima raunanza non ne lascieranno desiderar l' altrui credenza per confermarlo. Quando mai è occorsa tra' nobili di quel Regno alcuna sorte di tradimento? Qual mai per ribellioni o per solleuationi o per seditioni nello spatio di cento anni è stato priuato del suo feudo o ritenuto nelle prigioni o condannato a morte o rilegato fuori di quell' Isola? Qui chiamo in testimonio tutti i consiglieri, tutti i logotenenti, tutti i capitani, tutti i proueditori, che alcuna uolta furono in quella prouincia. Chiamo in testimonio finalmente Vostra Serenità, sotto la cui prouidenza et gouerno per lo spatio di molti mesi si trouaua felicemente tutto quel Regno, hanno mai contrafatto alle sue proclame? Non hanno in ogni minima occasione anteposto sempre mai (19) il suo imperio ad ogni loro particolar interesse? Altri ne' bisogni et ne' sospetti di guerra ui hanno appresentato tutti i loro argenti, ori, biade et intrade. Alcuni hanno donato al publico in uarie occorrenze una somma quantità de danari. Molti per apparentarsi nel uostro sangue non hanno dubitato di pregiudicar estremamente tutta la loro posterità. Furono ancho di quegli che hauendo posto in naue auanti ad un tal sospetto se stessi et i loro figlioli con gran facultà, uenuto poscia l' annuncio della guerra sono tornati a discaricar ogni cosa, per non ui dar ombra di non uoler morir con tutto il loro hauere et famiglie ne' uostri seruitii. Ma perche mi distendo io con tante parole a dimostrar la fede et deuotione prestata a Vostra Serenità da tutto quel Regno, se la ha potuto ancho ultimamente comprender da una minima parte uiuuta per sette anni di continuo sotto la ubbidienza de gli altri Eccellentissimi Generali et di Vostra Serenità? Qual gallera di tutte quelle de' suoi sudditi, che siano mai state nell' armata sotto la sua giurisdittione, piu uolentieri et con maggior prontezza le ha seruito della gallera di Cipro? Qua-

le si espose mai a piu graui pericoli et nel lasciarsi condur spesse uolte per mezzo de' nemici ad inuestigar i loro secreti et nell' andar intrepidamente a portar auisi et soccorsi ouunque facea bisogno et nel congiunger l' una parte del(20)l' armata con l' altra quasi con certezza o di morte o di seruitù, et finalmente con la uita et col sangue sparso del suo ualorosissimo sopracomito in uostra presenza? Hor proposta dinanzi a gli occhi la nostra fedeltà et tutto quello che habbiamo costantemente tolerato per conseruarla, non ci resta a fare piu altro che raccomandandar deuotamente le nostre afflitte fortune al discretissimo et clementissimo giudicio di quel Prencipe, che si è dimostrato difensor di Christo, liberator di tutta Italia, uendicator del nostro sangue, uittorioso triumphator de' nostri nemici, che ne ha molto ben conosciut^t et che piu d' ogn' altro puo essere certo della nostra incomparabile lealtà, prontezza d' animo et deuotione uerso la sua Republica. Ne si conuiene forse hora, essendo Vostra Serenità per diuina prouidenza esaltata a cosi honorato seggio con tanta authorità, che noi altri andando dispersi con le mogli, con gli figlioli, et peregrinando per questa et per quell' altra parte del mondo siamo esempio di ogni misera et iniqua conditione. Non dimandiamo cose ingiuste et che non meritino di essere impetrate da questa clementissima Republica. Dimandiamo che quello che è stato eseguito spesse uolte uerso altri in meno calamitosa fortuna intorno a spettatiue, prouisioni, ufficii, immunità, beneficii sia hora parimente rinouato nelle persone di coloro, i (21)cui padri et fratelli et parenti sono morti per conseruation del uostro stato. Dimandiamo oltreciò di seruirle ciascuno secondo la sua professione et conditione, et di uiuere tra uoi questo rimanente di uita, che ci auanza, et di lasciare le nostre ossa dopo la morte in questa patria, doue habbiamo speranza che ne dobbiate per l' auuenire maggiormente et aiutare et conseruare et difendere. Et in qual altra regione anderemo noi miseri et infinitamente infelici tra genti non conosciute, con le quali per la diuersità de' costumi et de gouerni non possiamo giamai sperare ne di poter uiuere ne di seruire? Qual altro ne aiuterà, se non ne aiuteranno coloro nelle cui famiglie anchor uiue illustre et gloriosa una gran parte del nostro sangue? Et in cui meritamente confidandoci tutti per tanti mari, per centomille perigli siamo conuenuti in questa città, hospitio de' scacciati per l' altrui tirannide dalla lor patria, porto securissimo a quegli che sono trauagliati dalle humane disauenture et refugio di tutta l' afflitta christianità. Se quei di Modone per ricompenso di un minimo segno meritarono tante prouisioni in perpetuo per se et per gli loro successori et discendenti; se le genti di Rhodi, le quali haueano anchora in questa

et in quella parte del mondo molte altre entrate, et che non haueano perdute tutte le facultà, hauendosi reso a patti all' inimico, (22) senza alcun loro merito precedente, sono gia state soccorse, fauorite et inuestite dell' Isola di Malta, perche non dobbiamo noi, che oltra l' essere priuati di tutti i beni di fortuna habbiamo fatto ogni estrema proua di fedeltà, sperar di douer essere racconsolati da quella Republica, che sempre è stata a tutti gli altri principati del mondo uiuo specchio d' ogni charità, a cui ci habbiamo uolontariamente consecrato et deuotamente seruito per lo spatio di cento anni et in cui habbiamo riposte tutte le nostre speranze fondate nella grandezza de' nostri meriti, fondate nelle promesse di questo Illustrissimo Stato, fondate nelle uostre santissime conscientie? Et se sono stati aiutati si cortesemente quegli di Napoli di Romania et di Maluasia con spettatiue, con uffici. et con ogni altra sorte di souuenimento, a che maniera possiamo noi mai pensar di douer essere giudicati a loro inferiori, non essendo inferiori ne di conditione, ne di meriti, ne di fedeltà? Non lasciate, Serenissimo Principe, questa parte fuori delle uostre historie, ne de gli animi di chi nascerà dopo noi per l' auenire; percioche tutti coloro che leggeranno le heroiche imprese di questa Republica, fatte a nostra memoria sotto le christianissime insegne di Vostra Serenità, quantunque saranno sforzati d' inaltar quei triumphs prossimamente con sommo ualor acquistati, de' quali (23) se ne ua altiera la presente età, nondimeno tra tante laudi desidereranno alcuna altra, et quella di grandissima importanza, ogni uolta che non uederanno in esse queste poche miserande reliquie di quel Regno essere state a paro di qualunque altro uostro suddito aiutate, che per non hauer uoluto mancharui di fede, hanno patito sensibilmente con gli occhi proprii, con le proprie persone, con gli proprii corpi tutte quelle disauenture, che senza horrore et terrore sarebbero malageuoli ad esprimere et imaginare. Questo atto ui resta a fornire. In questo consiste il compimento di questa uostra dignissima impresa di non lasciar nello stato, nel quale tuttauia si trouano coloro, per la cui conseruatione et uendetta ui hauete mosso alla guerra et alla battaglia, onde è seguita cosi gloriosa uittoria, che riconosce la sua prima causa et il suo uero principio dalle nostre calamità. Percioche si come non hauete permesso che i nostri nemici senza graui pene lungamente godessero della morte et del sangue de' nostri padri, figlioli et fratelli, cosi non douete comportar che possano gloriarsi di hauer ridotto noi altri uostri fidelissimi sudditi rimasti da una tanta fiamma ne gli occhi uostri et nella uostra presenza andar dispersi et uiuere in tante angustie et necessità. Questa attione, per essere piena di clementia, di misericordia, darà

spirito alle vostre lau(24)di et le rappresenterà tutte chiare et illustri, come sacrificio a quel tribunale, oue non si accetta alcuna oblatione che non sia sempre mescolata et temperata con charità. Et benche habbiate con la uostra uittoriosa armata animosamente rotto et fracassato ne' piu graui bisogni della christianità il maggior inimico della nostra religione, tuttauia con sopportation uostra non resterò di dire, questa santissima operatione, che al presente le proponiamo, douer essere tanto piu grata a sua Diuina Maestà, quanto che quella è successa con qualche affetto d' iracundia, et questa sarebbe con misericordia; quella con furore et con orgoglio, questa con modestia et mansuetudine; quella per necessità, questa per propria elettione, con somma contentezza di cuore et di conscientia, et non senza una totalmente compita sodisfattione di animo. Hor si come per Voi i nemici hanno sentito il giusto sdegno della uostra fortezza, cosi noi dobbiamo goder il frutto della uostra misericordia, essendo questo l' ufficio di uero Principe, di dimostrarsi terribile et pauentoso contra i barbari et gl' infideli, et uerso i sudditi clemente et misericordioso. Onde le nostre tenebrose fortune faranno piu uiuamente comparir lo splendore della uostra cortesia et liberalità; et le nostre miserie presteranno occasione di felicità a Voi et a tutta la Vostra Eccellentissima (25) Republica, non essendo ella altro che operata secondo la charità, che tra tutte le uirtù è tanto piu perfetta uirtù, quanto che niuna senza quella può esser uirtù. Ne creda Vostra Serenità che quel Sommo et Immortale Iddio l' habbia liberata da tanti pericolosi accidenti, da tante fiamme, da tante uccisioni, et l' habbia riseruata a cosi gloriosa altezza ad altro fine, che per render piu illustre ancho la sua giustitia nel riconoscer i meriti de' suoi populi et de' suoi sudditi in tempo di pace, si come in tempo di guerra ha fatto scorgere a gli occhi del mondo la sua marauigliosa fortezza et uirtù heroica. La presente protettion nostra deue ella ancho prender tanto piu uolentieri, quanto che pare essere stata ab eterno letta per superna disposition di colui che la ha fatto nascer principe nella sollennità di quel glorioso et diletto suo apostolo, che generato et prodotto in Cipro hauerà in tutela la dignissima persona, uita et principato di Vostra Serenità, et che forse un giorno le impetrerà gratia di ridurla anchora un' altra uolta sotto le insegne di Christo et di questa religiosissima Republica. Non ha, Serenissimo Principe, la uostra benigna et misericordiosa natura cosa migliore, che il uolere; ne la uostra suprema authorità gratia maggiore, che il poter solleuar gli oppressi, consolar gli afflitti et prestar ogni aiuto a coloro che sono improuisamente condot(26)ti dalla maluagia fortuna senza alcuna loro colpa in simili calamità, come sono le nostre al pre-

sente. Ma giudicando io essere a noi molto piu gioueuole Vostra Serenità con se stessa et con questi santissimi Padri della patria, che alcun altro ragonar hora con esso lei, ricorriamo tutti noi humilmente et deuotamente alle sue misericordiose braccia et raccomandiamo le nostre fortune alla sua infinita bontà et alla clementia di questa sua Serenissima Republica, nelle quali, trouandoci noi hora in cosi pouero stato et calamitoso, habbiamo riposte tutte le nostre speranze, et ogni nostra consolatione. Faccia Iddio che le humili et giuste supplicationi, che le porgiamo in cosi lieta occasione, in un commune applauso et uniuersal triumpho de gli altri sudditi, di tutta Italia et di tutta la christianità, si habbiano a riguardar dal uostro pietoso giudicio in quella maniera, che sia per douer essere a maggior gloria di sua Diuina Maestà, ad esaltatione di questo dignissimo imperio et di Vostra Serenità.

ADDENDA

Εἶχε ἤδη τυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσει σὲ ἀνάτυπα ἡ μελέτη μου, ὅταν ἔλαβα γνώση μιᾶς πρόσφατης μελέτης τοῦ διακεκριμένου Γάλλου ἐρευνητῆ τῆς Λατινοκρατίας στὴν Κύπρο Wipertus H. Rudt de Collenberg (*Recherches sur quelques familles chypriotes apparentées au pape Clément VIII Aldobrandini (1590 - 1605). Flatro, Davila, Sozomenoi, Lusignan, Bustron et Nores, Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου*, τ. XII (1983), σσ. 5 - 68· γιὰ τοὺς Δενόρες, σσ. 46 - 57 καὶ tableau VII). Στὴ μελέτη αὐτὴ περιλαμβάνονται νέες καὶ ἄγνωστες πληροφορίες γιὰ τὸν Ἰάσονα Δενόρες καὶ τὴν οἰκογένειά του, ἀντλημένες κυρίως ἀπὸ ἀρχειακὰ ἔγγραφα καὶ ἀπὸ χειρόγραφα τοῦ Βατικανοῦ, ποὺ τροποποιοῦν ἢ συμπληρώνουν ὀρισμένα σημεῖα τῆς μελέτης μου. Τίς νέες αὐτὲς πληροφορίες τίς παραθέτω ἐδῶ συνοπτικά, ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἐπανέλθω ἐκτενέστερα σ' αὐτὲς καὶ σὲ ἄλλες σχετικὲς μὲ τὸν Ἰάσονα, ὅταν δημοσιεύσω τὰ ἀνέκδοτα κείμενά του ποὺ σώζονται στὸν κώδικα 260 τῆς Παλατινῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πάρμας (βλ. παραπάνω, σ. 58 σημ. 1), μικροφίλμ τοῦ ὁποῖου κατόρθωσα ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονας προσπάθειες νὰ ἀποκτήσω.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει ὁ Rudt de Collenberg, ὁ παπὸς τοῦ Ἰάσονα Ἰάκωβος (Zaco), ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Ἰάσονα Πέτρο καὶ τὸν Ἰωάννη, πρῶτο κόμη τῆς Τρίπολης, εἶχε κι ἓναν τρίτο γιὸ ὀνομαζόμενο Ἰάσονα (ἀπ' ὅπου πιθανότατα προέρχεται τὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα ἀνεψιοῦ του), ἂν καὶ τὰ σχετικὰ μ' αὐτὸν καὶ τοὺς ἐπιγόνους του εἶναι ἀρκετὰ συγκεχυμένα καὶ ἀβέβαια (β. π., σσ. 47, 54).

Ὁ Ἰωάννης, πού ἦταν μικρότερος ἀπὸ τὸν Πέτρο, ἔγινε κόμης τῆς Τρίπολης τὸ 1529 ἀγοράζοντας τὸν τίτλο αὐτὸν ἀπὸ τὸ βενετικὸ κράτος, καὶ πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ 1542, ὅποτε τὸν διαδέχθηκε ὡς δεῦτερος κόμης τῆς Τρίπολης ὁ πρωτότοκος γιὸς του Λουδοβίκος (Alvise) (β. π., σ. 47). Ὁ Λουδοβίκος, πού πέθανε τὸ 1565, εἶχε πέντε γιουὺς καὶ ἕξι θυγατέρες, ἐνῶ ὁ ἀδελφός του Καῖσαρ δὲν εἶχε ἀπογόνους. Ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Λουδοβίκου, τὸν Ἰάκωβο, τρίτο κόμη τῆς Τρίπολης, τὸν Ἰωάννη, τὸν Φραγκίσκο Μαρία, τὸν Ὀκταβιανὸ καὶ τὸν Καίσαρα, ἐπίσκοπο τοῦ Parenzo, οἱ τέσσερις πρῶτοι ἔπесαν στὴν πολιορκία τῆς Λευκωσίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1570). Παραμένει λοιπὸν ἀνεξήγητο γιὰτὶ ὁ Ἰάσων, πού μὲ τόση περηφάνεια προβάλλει τὰ κατορθώματα τῆς οἰκογένειάς του, δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὸν ἥρωικὸ θάνατο τῶν τεσσάρων δευτερανεψιῶν του. Θυγατέρα τοῦ Ἰωάννη ἦταν ἡ εὐνοουμένη τοῦ Μωάμεθ τοῦ Γ' (καὶ μητέρα μιᾶς κόρης τοῦ σουλτάνου), ἐνῶ μιὰ δευτέρα θυγατέρα ἔγινε σύζυγος τοῦ Κύπριου ἐξωμότη Φλαγγίνη, εὐνοουμένου τοῦ ἴδιου σουλτάνου καὶ ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Δὲν εἶναι βέβαιο ποιὸς ἀπὸ τοὺς τέσσερις ἀδελφούς πού σκοτώθηκαν στὴν πολιορκία τῆς Λευκωσίας ἦταν ὁ πατέρας τῶν δυὸ ἱερωμένων πού σταδιοδρόμησαν ἀργότερα στὴν Πάδοβα (βλ. παραπάνω, σσ. 54, 59 σημ. 2) καὶ ἀναφέρονται ἐπίσης ὡς κόμητες τῆς Τρίπολης. Ὁ πρῶτος, ὁ Λουδοβίκος (Alvise), πού ἔγινε κανονικὸς τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Πάδοβας τὸ 1581 καὶ πριμικήριος τοῦ ἴδιου ναοῦ τὸ 1585, πέθανε τὸ 1592. Ὁ δεῦτερος ἦταν ὁ Λίβιος, πού ἔγινε κανονικὸς καὶ πριμικήριος τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Πάδοβας τὸ 1584 καὶ πέθανε τὸ 1631. Συνεπῶς ὁ Λίβιος ἦταν πρόσωπο ὑπαρκτό, καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὸν Νικόλαο Κομνηνὸ Παπαδόπουλο σφάλμα γιὰ τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ μόνο γιὰ τοὺς συγγενικοὺς δεσμούς του (βλ. παραπάνω, σ. 59 σημ. 2).

Ὁ πατέρας τοῦ Ἰάσονα Πέτρος εἶχε τρεῖς γιουὺς (τὸν Calcerando, τὸν Ἰάκωβο καὶ τὸν Ἰάσονα) καὶ δυὸ θυγατέρες (τὴ Melusina καὶ τὴ Μαργαρίτα). Ὁ πρωτότοκος Calcerando πέθανε τὸ 1553 καὶ ἀποκλείεται νὰ γεννήθηκε γύρω στὰ 1520, ὅπως ἀναφέρει ὁ Rudt de Collenberg (β. π., tableau VII), ἀφοῦ ἤδη τὸ 1537 ἦταν καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας (βλ. παραπάνω, σ. 56). Σχετικὰ μὲ τὴ γέννηση τοῦ Ἰάσονα ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς σημειώνει τρεῖς χρονολογίες (1510, 1520, 1530) (β. π., σ. 51 σημ. 219 καὶ tableau VII), ἀλλὰ, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τίς χρονολογίες αὐτὲς μόνο ἡ πρώτη μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ σωστή. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Ἰάσονα δὲν παραθέτει κανένα νέο στοιχεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς συζύγου του. Ὄνομαζόταν Αἰκατερίνη καὶ ἦταν γόνος τῆς οἰκογένειας τῶν Συγκλητικῶν, γνωστῆς ἑλληνοκαθολικῆς οἰκογένειας εὐγενῶν τῆς Κύπρου, πού, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἰάσων, συγγένευε μὲ τίς εὐγενεῖς βενετικὲς οἰκογένειες Pesaro, Querini, Nani καὶ Canal, ἀν καὶ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα τὴ συγγένεια μόνο μὲ

τὴν πρώτη (δ. π., σ. 52 σημ. 224). Ἐπαληθεύεται ἐπίσης καὶ τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Ίάσονα ὅτι τέσσερις ἀνεψιές του εἶχαν παντρευτεῖ· Βενετοὺς πατρικίους ἀπὸ τὶς οἰκογένειες Da Mosto, Bembo, Memmo καὶ Giustiniano (δ. π., tableau III). Ὁ Rudt de Collenberg ἀναφέρει, καὶ ἀσφαλῶς ἔχει δίκιο, ὅτι ὁ ἱστορικός Piercaterino Davila (1576 - 1631) ἦταν ἐγγονὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ίάσονα Μαργαρίτας (δ. π., σσ. 28 - 31, 51 καὶ tableau III) καὶ ὄχι, ὅπως γράφει ὁ L. Scarabelli (βλ. παραπάνω, σ. 54 σημ. 5), δισεγγονὸς τοῦ Ίακώβου Δενόρες, τρίτου κόμη τῆς Τρίπολης, ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἦταν πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν φερόμενο ὡς δισεγγονό του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πέτρο καὶ τὴ Λάουρα, ὁ Ίάσων ἀναφέρεται ὅτι εἶχε καὶ μιὰ δεύτερη κόρη, τὴ Λουκρητία, ποὺ ζοῦσε τὸ 1599 στὴ Ρώμη (δ. π., σ. 52). Ὁ Rudt de Collenberg ἀναφέρει πολλὰ (δ. π., σσ. 52 - 54) γιὰ τὸ γιὸ τοῦ Ίάσονα Πέτρο, γραμματέα, ὅπως εἶδαμε, τοῦ πάπα Κλήμη Η' (πού, ἄς σημειωθεῖ (δ. π., σσ. 7 - 11), ἡ γιαγιά του Λουίζα Flatro ἦταν Κυπρία) καὶ πολυγραφότατο συγγραφέα, ποὺ πέθανε τὸ 1638. Ὁ Γάλλος ἐρευνητῆς ἐντόπισε πλῆθος κειμένων καὶ ἔργων τοῦ Πέτρου στὸ Βατικανό, δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ ἐντοπίσει (δ. π., σ. 54 καὶ σημ. 233) τὴν τύχη τοῦ κύριου ὄγκου τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου ποὺ ἀναφέρει ὁ Scarabelli (βλ. παραπάνω, σ. 64 σημ. 3). Τὸ ἔργο αὐτό, ὅπως εἶδαμε, σώζεται στὴν Παλατινὴ Βιβλιοθήκη τῆς Πάρμας.